

[2–2021]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

Obsah | Contents

Editorial – Alterity, Enmification, Orientalism and Other Issues	177
1. Studie a eseje Studies and Essays	
PETR ANDREAS – Není stále jasné, co jsou to protisocialistické síly. Resovětizace KSČ a jejího diskurzu o nepříteli v období československé krize <i>It is still not clear what the anti-socialist forces are. Re-Sovietization of the Communist Party of Czechoslovakia and its discourse on the enemy during the Czechoslovak crisis</i>	183
DAVOR PAVIČIČ – A Story Told Twice: Beda Dudík Accompanying Francis Joseph to the Opening of the Suez Canal (1869) <i>Dvakrát vyprávěný příběh: Beda Dudík doprovází Františka Josefa na otevření Suezského průplavu (1869)</i>	225
TOMÁŠ MALÝ – Rituály středověku a raného novověku v recentní české a polské historiografii <i>Medieval and Early Modern Rituals in Recent Czech and Polish Historiography</i>	245
JAN HORSKÝ – Discussing the ‘Grandmother Hypothesis’ <i>Diskuse o „hypotéze babiček“</i>	281
2. Diskuse a rozepře Discussions and Disputes	
STANISLAV KOKOŠKA – Jak to bylo s tábory pro takzvané darebáky, povaleče a cikány aneb odpověď na kritiku Pavla Balouna a Jaromíra Mrňky <i>The History of the Camps for so-called Scoundrels, Layabouts, and Gypsies, or a reaction to the critique by Pavel Baloun and Jaromír Mrňka</i>	311
ZHANG ZUOCHENG – West vis-à-vis East. Tradition, Question and Practice in Chinese Historiography <i>Západ versus Východ. Tradice, výzkumné otázky a praxe čínské historiografie</i>	333

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

GABRIELA DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ – <i>Človek vo vojne. Stratégie prežitia a sociálne dôsledky prvej svetovej vojny na Slovensku</i> (Jiří Hutečka)	351
VOJTĚCH KESSLER, JOSEF ŠRÁMEK (edd.) – <i>Tváře války: Velká válka 1914–1918 očima českých účastníků</i> (Martin Jemelka)	357
LENKA J. BUDILOVÁ – <i>Od krvaví msty k postsocialismu. Vývoj antropologického zájmu o Balkán</i> (Jan Horský)	361
ZBYNĚK ZEMAN, RAINER KARLSCH – <i>Na uranu záležití. Středoevropský uran v mezinárodní politice 1900–1960</i> (Matěj Bílý)	370
JANA NDIAYE BERÁNKOVÁ, MICHAEL HAUSER, NICK NESBITT (edd.) – <i>Revolutions for the Future: May '68 and the Prague Spring</i> (Luboš Studený)	376
Editorial Note	385
Upozornění redakce	388

RITUÁLY STŘEDOVĚKU A RANÉHO NOVOVĚKU V RECENTNÍ ČESKÉ A POLSKÉ HISTORIOGRAFII

Tomáš Malý

Medieval and Early Modern Rituals in Recent Czech and Polish Historiography

The study summarises Czech and partially Polish texts on medieval and early modern rituals which have been written in the last three decades. The historiographical preoccupation with rituals and ceremonies is subject to criticism, or it is related to the developments in recent European historiography. We can conclude that both Czech and Polish historians primarily focused on the rituals of the monarchy, which they viewed from the perspective of the main actor, i.e., the king, and considered them a reflection of the political power. Contrary to anthropologists, who are interested in cultural meanings and categories, historians leaned more towards a socio-historical perspective. Descriptions, which partly result in the confirmation of the main actors' positions of power and partly in an insight into the everyday life and material culture of the power elite, are prominent in the texts. The overall result is a rather reduced reception of anthropological perspective in the analysis of ritual. The current knowledge, essentially dependent on the quality of the existing sources, could be expanded by taking inspiration from spatial studies, e.g., methods developed in recent archaeology, as the conclusion of the study shows.

Keywords: rituals, Early modern period, Middle Ages, Czech and Polish historiography, anthropology, archaeology

Tomáš Malý is a researcher at Department of History, Faculty of Arts, Masaryk University, malytomas@phil.muni.cz

V posledním čtvrtstoletí napsali čeští a polští historikové řadu textů, které mají v názvu slovo rituál, anebo se dotýkají akcí, jež lze za rituály označit. Tato

skutečnost ukazuje jistý vliv etnologické/antropologické inspirace. Následující text se koncentruje na otázku: Jaký je charakter a intenzita této inspirace, do jaké míry se historikové píšící o předmoderních rituálech odvolávají na historickoantropologickou literaturu, případně rituálová studia, zda došlo k recepci antropologických výzkumů i v rovině metodologické a jaké se v této oblasti nabízejí cesty dalšího výzkumu?¹ Nejde mi o kritiku způsobu, jakým historikové odkazují na zahraniční studie nebo na práce obecně metodologické, ani o poukazování na slabiny recepcí (kulturně)antropologických či sociologických podnětů.² Pokouším se dosavadní výsledky spíše systematizovat. Uvažuji přitom o české a zčásti také o polské historiografii zaměřené na období středověku a raného novověku. Rituál chápu v širokém významu jeho současné antropologické definice, tedy jako specifické, opakované a do jisté míry standardizované chování, praxi, performanci či tělesné nebo řečové akty, jež mají moc demonstrovat, potvrzovat, legitimizovat, reinterpretovat, případně transformovat struktury myšlení a vybrané prvky sociálního řádu, sociální skutečnosti.³ Vzhledem ke specifickému způsobu zacházení s pojmem rituálu v historiografii však do následující reflexe zahrnuji i texty, jež se netýkají striktně rituálů, ale také jiných kolektivních akcí se symbolickými významy, např. sňatkových či diplomatických ceremonií nebo nejrůznějších festivit v dvorském a městském prostředí. Právě tato tematická velkorysost způsobuje historikům nemalé terminologické a metodologické potíže. Řešení, jež nabízí poslední část této studie, lze však uplatnit bez ohledu na to, zda se předmětem analýzy stává rituál, ceremonie, nebo zvyklost.

Výběr níže analyzovaných studií – nejedná se o vyčerpávající přehled bádání – zahrnuje texty vzniklé zhruba v posledních třech desetiletích, zejména ty, na

- 1 Můj velký dík náleží recenzentům za jejich pečlivé čtení a četné kritické připomínky k prvním verzím tohoto textu.
- 2 Na mnohá úskalí vztahu mezi (symbolickou) antropologií a historickým výzkumem, stejně jako na nebezpečí vágní recepcí kulturněantropologických přístupů v historiografii upozornili PETR MAŤA, *Nad knihou Václava Bůžka o Ferdinandovi Tyrolském a české šlechtě*, Dějiny – teorie – kritika 8/2011, č. 1, s. 113–131; JAROSLAV ŠOTOLA, *Výzkum elit – hranice historické antropologie? Možnosti nového pohledu na jezuitský řád*, in: Antropologické přístupy v historickém bádání, (edd.) Martin Nodl, Daniela Tinková, Praha 2007, s. 237–252.
- 3 JAN A. M. SNOEK, *Defining „rituals“*, in: Theorizing Rituals: Issues, Topics, Approaches, Concepts, (edd.) Jens Kreinath, Jan Snoek, Michael Stausberg, Leiden-Boston 2006, s. 3–14; CHRISTOPH WULF, JÖRG ZIRFAS, *Performative Welten: Einführung in die historischen, systematischen und methodischen Dimensionen des Rituals*, in: Titíž (edd.), *Die Kultur des Rituals: Inszenierungen. Praktiken. Symbole*, München 2004, s. 7–45; CATHERINE BELL, *Ritual: Perspectives and dimensions*, Oxford 1997. S přehledem historiografického bádání BARBARA STOLLBERG-RILINGER, *Rituale* (Historische Einführungen, Bd. 16), Frankfurt am Main-New York 2013, s. 7–43.

něž je hojně odkazováno v jiných pracích. Důvodem pro volbu české a polské historiografie je jejich blízkost ve smyslu vzájemného tematického i metodologického ovlivňování, což platí především pro oblast dějin středověku. Pokud jde o polskou historiografii, mým cílem není důsledná komparace, k níž se necítím být kompetentní. Zdá se mi však, že zohlednění právě těchto dvou regionů má smysl a že cesty české a polské historiografie jsou v této otázce podobné. Polská historiografie sice mohla těžit z dlouhodobější recepce francouzské historiografie a také – v kontextu našeho tématu velmi důležité – existence vlivné antropologické školy.⁴ Navíc zde v roce 2011 začal vycházet časopis *Rocznik Antropologii Historii* (Toruň) coby důležitá platforma pro diskuse historiků i antropologů o otázkách disciplíny historická antropologie / antropologická historie. Na druhé straně se obě historiografie po roce 1989 intenzivně propojily vzájemnými kontakty i projekty a přiblížily se jak z hlediska zkoumaných témat, tak i zvolené metodologie.⁵

Historiografická reflexe, jež slučuje bádání o středověku a raném novověku, se na první pohled může jevit jako diskutabilní. Jen stěží lze stejnou optikou pohlížet na studium středověku a raného novověku ve vztahu k možnostem, jež historikům poskytuje pramenná základna. V této věci představuje – alespoň ve středoevropském prostoru – cézuru poslední třetina 17. století, která přinesla nárůst písemností (zejména aktového materiálu), jež dovolují významně specifikovat a rozšířit výzkumné tázání. Přesto, jak bude ukázáno dále, s ohledem na svou strukturu a způsob interpretace se od sebe dosavadní studie medievistů a specialistů na pozdější období nijak zásadně neodlišují.

- 4 Přesto se v anketě, která proběhla před jedenácti lety, vyjádřili polští historikové velmi kriticky o úrovni a intenzitě vztahu mezi historiografií a antropologií v Polsku. Konstatovali slabou institucionální podporu, absenci empirických studií i metodologických diskusí. JANUSZ BARAŃSKI, GRZEGORZ GODLEWSKI, JAROMIR JESZKE, EDMUND KIZIK, MONIKA MILEWSKA, KRZYSZTOF MORACZEWSKI, WŁODZIMIERZ PESSEL, ANDRZEJ RADOMSKI, PAWEŁ RODAK, *Antropologia historii / antropologia historyczna w Polsce. Pojęcia – dziedzictwo – perspektywy*, *Rocznik Antropologii Historii* 1/2011, č. 1–2, s. 233–269.
- 5 Výmluvnými příklady jsou výsledky medievistických kolokvií: PAWEŁ KRAS, MARTIN NODL (edd.), *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčeje* (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 14), Praha 2014; MARTIN NODL, ANDRZEJ PLESZCZYŃSKI (edd.), *Moc a její symbolika ve středověku* (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 13), Praha 2011; MARTIN NODL, FRANTIŠEK ŠMAHEL (edd.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století* (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 12), Praha 2009.

Evropská historiografie: antropologický a prostorově kritický obrat

Stojí za to položit si na začátku otázku, kterou již před dvaceti lety vynesl Geoffrey Koziol, totiž zda je rituál stále ještě zajímavým tématem historického výzkumu. Bylo to v polemice, v níž šlo o to, zda je smysluplné používat termín rituál ve vztahu k raně středověkým ritualizovaným aktům. Koziol obhajoval relevanci konceptu rituálu a konstatoval, že v recentních pracích antropologů a některých medievistů došlo k odklonu od zkoumání toho, co je rituál samotný, ve prospěch zájmu o význam, jeho produkci a reprodukci v rituálu, tedy ve prospěch otázky, jak konkrétní společnosti užívají rituál v rámci symbolické komunikace.⁶ S Koziolovými slovy nelze než souhlasit, ostatně problematika významu má pro kulturní historii zásadní důležitost, zatímco definice a charakteristika rituálu nikoli.⁷ Stejně tak je možné ve shodě s Koziolem tvrdit, že (antropologický) koncept rituálu má v historickém výzkumu nadále platnost, jde jen o jeho smysluplné uchopení.

Pokusím se nyní stručně nastínit základní kontury evropské (a americké) historiografické diskuse o rituálech. Jde mi o zachycení zásadních podnětů pro historický výzkum, nikoli o přehled bádání. Vyzdvihuji inspirace ze strany kulturní antropologie, sémiotiky, politické a právní teorie a nakonec sociologie. Přitom upozorním především na to, že v historickém výzkumu rituálu došlo k reflexi tzv. spatial (topographical, topological) turn v sociálních vědách.

Historiografické zabývání se předmoderními rituály získalo novou dynamiku v 70. letech minulého století, kdy badatelé začali aplikovat postupy kulturní antropologie tak, jak byly představovány především v pracích Victora Turnera a Clifforda Geertze (a také několika dalších antropologů, na něž se však historikové odvolávali o poznání méně). Jednu z hojně reflektovaných prací napsal Edward Muir, který studoval městské rituály – zejména procesí – v Benátkách 16. století jako příběhy, jež Benátčané vyprávěli o svém politickém a sociálním světě.⁸ Rituály, festivity a jiné veřejné akce v tomto pojetí nejenom zrcadlily so-

6 GEOFFREY KOZIOL, *The Dangers of Polemic: Is Ritual Still an Interesting Topic of Historical Study?*, *Early Medieval Europe* 11/2002, s. 367–388.

7 Tím nechci tvrdit, že by definování toho, zda je konkrétní akce rituálem, anebo nikoli, nemělo vůbec žádný význam. Naopak, zejména ve vztahu k interpretaci pramenů se může jednat o velice relevantní problém. Domnívám se však, že definici rituálu historikové nemohou věnovat takovou pozornost jako např. otázce instrumentalizace různých forem jednání v konkrétním čase a prostoru.

8 EDWARD MUIR, *Civic Ritual in Renaissance Venice*, Princeton 1981. Věrný Geertzovi zůstal Muir i ve své pozdější, syntetické práci o raněnovověkých rituálech, ačkoli v ní odkazoval i na další antropology: TÝŽ, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge 1997.

ciální strukturu, ale také ji spoluutvářely. Jinými slovy představovaly jak „modely“ společnosti (její reprezentace symbolickými formami), tak i „vzory“ pro ni (navigace pro porozumění, jak může společnost vypadat).⁹ Tento způsob uvažování se následně uplatnil v množství historickoantropologických analýz.

Další podstatná vlna inspirace přišla do historiografie ze strany literární vědy, resp. sémiotiky. Zakladatelské dílo Michaila Bachtina, jenž se věnoval karnevalu a zkoumal mj. otázku deskralizačních rituálů, rozvinula na něj navazující tartuská škola v čele s Jurijem Lotmanem. Lotman a Boris Uspenskij se v textech ze 70. let ve snaze o definici kultury a pozici jazyka v ní častěji zmiňovali o rituálech a symbolech jako o prostředcích jazyka, o sémiotickém rozměru kultury.¹⁰ Ve studii o poetice každodenního života v Rusku doby Petra Velikého postavil Lotman do protikladu běžné, všední sociální chování vůči všem druhům ceremoniálních, rituálních, nepragmatických aktivit, jako jsou státní ceremonie, kultické akty a další veřejné rituály, jež účastníci coby „native speakers of a culture“ vnímají jako akce s nezávislým, samostatným významem. V návaznosti na to pak vysvětloval zásadní změny, které ruská společnost za Petra Velikého prodělala v obou uvedených sférách a jejichž výsledkem bylo výrazné ritualizování, teatralizace (a sémiotizace) všech typů jednání, která tlumočila evropské hodnoty.¹¹

Antropologické a sémiotické inspirace se v historiografii ukázaly velice plodnými a poměrně trvalými. Dokladem mohou být celosvětově překládané práce Petera Burka, hlásící se právě k odkazu badatelů, kteří rituály interpretovali jako zprávu o kultuře, ať již tuto zprávu vnímali jako text (Geertz), anebo kulturní znak (Lotman). Burka zajímal rituál především coby forma komunikace, a proto se jak v monografii o konstruování obrazu Ludvíka XIV., tak ve studiích z 80. a 90. let minulého století věnoval otázce imaginace, komunikace a konstrukce sociální reality, a to na příkladu papežských ceremonií a liturgie, uzdravovacích rituálů či karnevalu. Zdá se, že hlavním předmětem jeho zájmu byla otázka moci (jednotlivců i skupin), věnoval však pozornost velkému spektru aspektů, symbo-

9 ROBERT A. SCHNEIDER, *The Ceremonial City: Toulouse Observed (1738–1780)*, Princeton 1995.

10 JURIJ MICHAJLOVIČ LOTMAN, BORIS ANDREJEVIČ USPENSKIJ, *O sémiotickém mechanizmu kultury*, Trudy po znakovym sistemam 5/1971, s. 144–166 [čes. TÍŽ, *O sémiotickém mechanizmu kultury*, in: Exotika. Výbor z prací tartuské školy, (ed.) Tomáš Glanc, Brno 2003, s. 36–58].

11 JURIJ MICHAJLOVIČ LOTMAN, *Poetika bytovogo povedeniia v russkoi kulture XVIII veka*, Trudy po znakovym sistemam 8/1977, s. 65–89 [cituji z angl. překladu *The Poetics of Everyday Behaviour in Eighteenth-Century Russian Culture*, in: *The Semiotics of Russian Cultural History. Essays by Iurii M. Lotman, Lidia I. Ginsburg, Boris A. Uspenskii*, (edd.) Alexander D. Nakhimovsky, Alice Stone Nakhimovsky, Ithaca-London 1985, s. 67–94].

lice prostorů, rekvizit, fází rituálu a celkovému sdělení.¹² Tento poměrně celistvý pohled na raněnovověký rituál, který Burke doplnil rovněž úvahou o úloze rituálu v tehdejší společnosti,¹³ odrazil Burkovy inspirační zdroje, mezi nimiž figurovaly Gurevičova analýza otázky vlastnictví ve středověké Skandinávii, Thomasův rozbor zbožnosti a magie v raněnovověké Anglii, Darntonova analýza popravy koček pařížskými tovaryši v 18. století, Davisové studie o šarivari a násilných rituálech ve Francii 16. století, zmíněná Lotmanova studie o každodenním životě v Rusku 18. století a samozřejmě Bachtinova kniha o Rabelaisovi a karnevalu v 16. století.¹⁴

Sluší se poznamenat, že zájem o texty v rámci sémiotické analýzy – Lotman si byl dobře vědom toho, že texty jsou pouhým prostředkem k rekonstruování skutečnosti, a že tedy „historické analýze dokumentu musí vždy předcházet analýza sémiotická“, která by jej ukázala jako součást konkrétní kultury¹⁵ – vedl k tomu, že se Burke a další autoři věnovali také podrobnější reflexi pramenů, z nichž čerpali informace o rituálech. Roger Chartier např. v polemice s Robertem Darntonem zpochybňoval „geertzovskou“ tendenci považovat rituál coby sociální praxi za text korespondující s písemnými prameny používanými historiky. Chartier poukazoval na skutečnost, že historik musí provádět operace, jež umožňují precizně charakterizovat „akt psaní“, neboť zpráva, kterou má k dispozici, je výsledkem literární praxe, nikoli přímým odrazem rituálu.¹⁶ Obdobně zaměřená diskuse, jež oponuje Geertzovu (a Darntonovu) pojetí rituálu jako textu, se rozvinula také v mediévistice. Philippe Buc ve vztahu k raně středověkým rituálům v Evropě konstatoval, že prameny z této doby neumožňují analýzu rituálu, neboť nepředstavují popis skutečnosti, ale odraz specifické textové kultury. Jinými slovy zápisy ve středověkých narativních pramenech jsou podle něho blíže literární konstrukci než skutečnému dění, které popisují, a proto je vhodné vnímat je spíše jako prostředky, jimiž se úzká skupina osob pokoušela ovlivňovat svou sou-

12 PETER BURKE, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven 1992; TÝŽ, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication*, Cambridge 1987 [čes. *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie*, Jinočany 2007]; TÝŽ, *Varieties of Cultural History*, Ithaca 1997 [čes. *Variety kulturních dějin*, Brno 1997].

13 PETER BURKE, *The Repudiation of Ritual in Early Modern Europe*, in: Týž, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*, s. 223–238 [čes. *Odmítnutí rituálu v raně novověké Evropě*, in: Týž, *Žebráci, šarlatáni, papežové*, s. 324–346].

14 PETER BURKE, *What is Cultural History?*, Cambridge 2004 [čes. *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, zejm. s. 49–60].

15 J. M. LOTMAN, B. A. USPENSKIJ, *O sémiotickém mechanismu*, s. 42.

16 ROGER CHARTIER, *Text, Symbols, and Frenchness*, *The Journal of Modern History* 57/1985, č. 4, zejm. s. 685–686.

časnost.¹⁷ Buca vedlo toto pojetí k poněkud vyhocenému zpochybnění termínu rituál (pro období raného středověku), což vyvolalo polemiku. Geoffrey Koziol oponoval, že odmítat koncept rituálu nedává smysl a že by mělo jít spíše o to, používat jej účelně a reflektovat různé kontexty tehdejší kultury.¹⁸ Posledně zmíněným myslel Koziol nezbytnost kontextualizovat jak jednotlivé části rituálu, tak artefakty i jejich vzájemné vztahy, slova a jazyky, včetně sémantických pravidel, jež reprodukují. Zohlednit se podle něj musí i jazyk obecnosti, nejenom aktivních účastníků rituálu. Koziol s Bucem, jakkoli názoroví oponenti, se v zásadě shodují v tom, že rituály nejsou „texty“ a že musí být studovány v kontextech: samy o sobě nic neříkají, spíše poskytují prostor pro nějaké sdělení.¹⁹

Významnou úlohu z hlediska další inspirace pro historické výzkumy sehrála rovněž série prací, které v 60.–90. letech publikovali žáci Ernsta Kantorowicze – Sarah Hanley, Lawrence Bryant, Richard Jackson a Ralph Giesey.²⁰ Zejména poslední zmíněný je velmi často citovaný v historických pracích. Věrný svému učiteli, na jehož práce se často odvolával, studoval Giesey struktury politické moci historickoantropologickou optikou, jež zohledňovala dvě dimenze („těla“) přítomnosti vládců, totiž fyzickou i symbolickou. V obou případech se soustředil na podoby reprezentace této přítomnosti a panovnické moci, přičemž jej zajímaly primárně rituály francouzských králů 15.–17. století. Giesey tuto problematiku pojednával v obdivuhodně šíři a věnoval se celému spektru rituálů, od korunovací, přes pohřby, slavnostní vjezdy do měst až po „lit de justice“. Šlo mu přitom takřka výhradně o reprezentaci panovníka (nikoli společnosti nebo kultury): veškeré slavnostní ceremoniály tak byly pojmány jako propaganda utvrzující slávu a moc aktuálně vládnoucího krále. Rituály v této interpretaci stvrzují politický řád věcí, tedy např. symbolizují přechod k absolutismu.²¹ Toto pojetí rituálu, jak

17 PHILIPPE BUC, *The Dangers of Ritual: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*, Princeton-Oxford 2001, s. 1–12, 246–259.

18 G. KOZIOL, *The Dangers of Polemic*.

19 TYLER LANGE, *Constitutional Thought and Practice in Early Sixteenth-Century France: Revisiting the Legacy of Ernst Kantorowicz*, *The Sixteenth Century Journal* 42/2011, č. 4, s. 1022–1023.

20 V nedávné době byl Kantorowicz a jeho žáci zajímavě zmiňováni v kontextu díla amerického historika George L. Mosseho: PETER BURKE, *Cultural History, Ritual and Performance: George L. Mosse in Context*, *Journal of Contemporary History* 56/2021, č. 4, s. 866.

21 RALPH E. GIESEY, *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Geneva 1960; TÝŽ, *The Presidents of Parlement at the Royal Funeral*, *The Sixteenth Century Journal* 7/1976, č. 1, s. 25–34; TÝŽ, *Models of Rulership in French Royal Ceremonial*, in: *Rites of Power: Symbolism, Ritual and Politics Since the Middle Ages*, (ed.) Sean Wilentz, Philadelphia 1985, s. 41–64; TÝŽ, *Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials*, in: *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, (ed.) János M. Bak, Berkeley-Los Angeles-Oxford 1990, s. 35–45;

bude ukázáno níže, prokazuje obdivuhodnou trvanlivost a je nadále aplikováno ve valně většině současných textů o panovníckých rituálech.

Předmětem Kantorowiczova a Gieseyho studia byla „politická teologie“, jak ostatně ohlašoval i název slavné Kantorowiczovy knihy. Oba badatelé koncentrovali svou pozornost na strukturu myšlení ve vztahu k charakteru vlády. Jinými slovy aplikovali strukturalistický přístup, jehož cílem bylo odhalení souvislosti mezi jednotlivými ceremoniiemi v kontextu nastolení panovnícké moci. Výsledkem bylo popsání proměny významu království a královského majestátu, např. přechod z christocentrického pojetí panství k panství orientovanému na právo a člověka (Kantorowicz) či posun od pozdně středověké a renesanční reprezentace královského majestátu, v níž se odrážely představy širších elit společnosti, k reprezentaci absolutistické, v níž byl obraz krále zcela pod kontrolou jeho samého (Giesey). Důležitý přínos této badatelské linie spočívá v tom, že přesunula zájem od politické a právní teorie k politické a právní praxi, jakkoli Kantorowicz nezohledňoval např. lokální právní podmínky. Na druhé straně, víra v potenciál performativního aktu konstituovat právní řád, předpoklad existence jedné právní tradice ve Francii a zjednodušené aplikování antropologických metod vyvolaly významnou kritiku.²² János Bak pak dobře upozornil na další desiderata tohoto výzkumu, zejména chybějící ohled na recepci rituálů ze strany obecnstva, na interakci mezi různými skupinami účastníků a na jejich roli v symbolických reprezentacích.²³ Zmíněné práce také nevěnovaly příliš pozornosti prostorům, jejich symbolice a užívání.

V německé historiografii se uplatnil spíše vliv sociologie, a především v návaznosti na Eliasovu interpretaci formování dvorské společnosti se rozvíjely výzkumy dvorského ceremoniálu ve vztahu k absolutismu. Eliasův model přitom převzala řada autorů, kteří zdůrazňovali souvislost mezi dvorským ceremoniálem a budováním absolutistického státu spolu se snahou o kontrolu (disciplinaci) šlechty. Zdůrazněna byla také „kultická“ legitimizace zeměpána prostřednictvím ceremoniálu. Tendence spatřovat v různých ceremoniiích pouze prostředek k ustavení a upevnění zeměpánovy moci byla nicméně kritizována a bylo upozorněno na to, že šlo spíše o nástroj prezentování a upevňování hierarchie a privilegovaného postavení vybraných skupin dvořanů: ceremoniál habsburského dvora tak může být vnímán jako důležitý prvek císařské moci, stejně jako

TÝŽ, *Royal Ceremonial and the Advent of Absolutism*, in: *Rulership in France, 15th–17th Centuries*, Aldershot–Burlington 2004, s. 251–268.

22 T. LANGE, *Constitutional Thought*, s. 1005–1007.

23 JÁNOS M. BAK, *Introduction. Coronation Studies – Past, Present, and Future*, in: Týž (ed.), *Coronations*, s. 1–15.

prostředek vytváření hierarchie uvnitř dvorské společnosti.²⁴ Německé studie byly psány z funkcionalistické perspektivy, což znamená, že se koncentrovaly na funkci rituálu, nikoli na jeho významy. To platí beze zbytku také pro druhou linii výzkumu, jež se pod vlivem teorie jednání dotýkala rituálů coby médií sociální distinkce. Rituálem vymezované distinkce neboli „symbolické transfigurace faktických rozdílů“ byly odhalovány ve specifických uspořádáních, řádech, vrstvách či symbolických hierarchiích, vyjevovaných v převážně městských akcích: procesích, obnovách městských rad nebo nejrůznějších slavnostech. Historikové přitom zdůrazňovali symbolické konstituování sociálního řádu a věnovali se návazně konfliktům, otázce performativity a moci.²⁵ Pojetí rituálu jako sociální praxe – tedy i distinkce – pak bylo využito v řadě prací, významně např. při zkoumání umírání a smrti.²⁶

Postupně došlo také k výraznější recepci podnětů sociologie prostoru. Průkopníkem na tomto poli byl zřejmě Richard Trexler, který se již v 70. letech věnoval povaze času, míst, staveb a artefaktů, mezi nimiž a ve vztahu k nimž se odehrávaly rituály v renesanční Florencii. To vše nahlížel v souvislosti s otázkou

- 24 ANDREAS PEČAR, *Das Hofzeremoniell als Herrschaftstechnik? Kritische Einwände und methodische Überlegungen am Beispiel des Kaiserhofes in Wien (1660–1740)*, in: Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 381–404; HARRIET RUDOLPH, *Kontinuität und Dynamik – Ritual und Zeremoniell bei Krönungsakten im alten Reich. Maximilian II., Rudolf II. und Matthias in vergleichender Perspektive*, in: Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kultureller Vergleich, (edd.) Marion Steinicke, Stefan Weinfurter, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 377–399.
- 25 MARIAN FÜSSEL, THOMAS WELLER (edd.), *Einleitung*, in: Ordnung und Distinktion. Praktiken sozialer Repräsentation in der ständischen Gesellschaft, Münster 2005, s. 9–22; THOMAS WELLER, *Theatrum Praecedentiae. Zeremonieller Rang und gesellschaftliche Ordnung in der frühneuzeitlichen Stadt: Leipzig 1500–1800*, Darmstadt 2006; *Spektakel der Macht. Rituale im alten Europa 800–1800*, (edd.) BARBARA STOLLBERG-RILINGER, MATTHIAS PUHLE, JUTTA GÖTZMANN, GERD ALTHOFF, Darmstadt 2008; MARIAN FÜSSEL, *Hierarchie in Bewegung. Die Freiburger Fronleichnamsp procession als Medium sozialer Distinktion in der Frühen Neuzeit*, in: Stadtgemeinde und Ständegesellschaft. Formen der Integration und Distinktion in der frühneuzeitlichen Stadt, (edd.) Patrick Schmidt, Horst Carl, Berlin 2007, s. 31–55; TÝŽ, *Die feinen Unterschiede in der Ständegesellschaft. Der praxeologische Ansatz. Pierre Bourdieu*, in: Soziale Ungleichheit und ständische Gesellschaft. Theorien und Debatten in der Frühneuezeitforschung (= Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit 15/2011, č. 1), (edd.) Marian Füssel, Thomas Weller, Frankfurt am Main 2011, s. 24–46.
- 26 *Death, Ritual and Bereavement*, (ed.) RALPH HOULBROOKE, London 1989; SHARON T. STROCCHIA, *Death and Ritual in Renaissance Florence*, Baltimore-London 1992; CRAIG M. KOSLOFSKY, *The Reformation of the Dead. Death and Ritual in Early Modern Germany, 1450–1700*, London-New York 2000.

sakrality a pokoušel se ukázat, co bylo vnímáno jako posvátné, na jakých místech a v jakém čase.²⁷ O důležitosti prostorové dispozice města v kontextu rituálů pojednával také již zmíněný Edward Muir, ačkoli jen velmi krátce.²⁸ Naopak mnohem intenzivněji se prostoru dotkla teologicko-systematická analýza fenoménu procesí z pera Sabine Felbecker, která sledovala prostor, pohyb (start a cíl, cesta, způsob pohybu), vizuální rozměr (diváci, rekvizity, oblečení) a hru (formy oslavy, mimesis), a to v dlouhém chronologickém rámci.²⁹ Výrazněji se však sociologická inspirace projevila teprve koncem 90. let, a to zejména v německé historiografii, ovlivněné relacionistickou větví sociologie prostoru (Pierre Bourdieu, Michel de Certeau, Martina Löw³⁰) a teorií komunikace, která kladla důraz na vzájemnou, fyzickou interakci aktérů událostí (Rudolf Schlögl³¹). V kontextu rituálů byly nastoleny otázky vytváření, vnímání nebo přivlastňování si prostorů, stejně jako problematika mocenského prostoru, fyzického i abstraktního, a jeho konfliktního potenciálu. Velké pozornosti se těšili recipienti, účastníci a návštěvníci. Proto historikové po vzoru výše zmíněných sociologů zdůrazňovali, že definice míst (Orte) a prostorů (Räume) závisí na pojetích multifunkcionality, veřejnosti (Öffentlichkeit) a časovosti (Zeitlichkeit). Všechny tyto aspekty byly studovány především na příkladech raněnovověkých měst, což je nepochybně dáno úrovní pramenné základny.³² Výraznou postavou německé historiografie se stala Susanne Rau, která také jako jedna z prvních dokázala principy relacionistické (a praxeologické) sociologie prostoru uplatnit v historiografickém výzkumu, konkrétně

27 RICHARD C. TRELXER, *Ritual Behavior in Renaissance Florence: The Setting*, *Medievalia et humanistica* 4/1973, s. 125–144. Trelxerův přístup k otázce rituálu i prostoru, a sice na příkladu jeho novější monografie *Public Life in Renaissance Florence* (New York 1980), kriticky zhodnotil GERD SCHWERHOFF, *Das rituelle Leben der mittelalterlichen Stadt. Richard C. Trelxers Florenzstudien als Herausforderung für die deutsche Geschichtsschreibung*, *Geschichte in Köln* 35/1994, s. 33–60.

28 E. MUIR, *Civic ritual*, s. 209–211.

29 SABINE FELBECKER, *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdrucksbehandlung*, Altenberge 1995.

30 MARTINA LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001.

31 RUDOLF SCHLÖGL, *Kommunikation und Vergesellschaftung unter Anwesenden. Formen des Sozialen und ihre Transformation in der Frühen Neuzeit*, *Geschichte und Gesellschaft* 34/2008, č. 2, s. 155–224.

32 *Sacred space in early modern Europe*, (edd.) WILL COSTER, ANDREW SPICER, Cambridge 2005; *Machträume der frühneuzeitlichen Stadt*, (edd.) CHRISTIAN HOCHMUTH, SUSANNE RAU, Konstanz 2006; *Ausmessen – Darstellen – Inszenieren. Raumkonzepte und die Wiedergabe von Räumen in Mittelalter und früherer Neuzeit*, (edd.) URSULA KUNDERT, BARBARA SCHMID, REGULA SCHMID, Zürich 2007; *Topographien des Sakralen. Religion und Raumordnung in der Vormoderne*, (edd.) SUSANNE RAU, GERD SCHWERHOFF, München-Hamburg 2008.

na příkladu dějin Lyonu.³³ Prostorový obrat se promítl také do liturgických studií, v nichž byla diskutována otázka tzv. rituální zkušenosti v konkrétním prostoru, tedy prožitku v rámci bohoslužby coby média. Analýza liturgie, pojímané jako událost, v níž se střetávají každodenní a mimořádná zkušenost účastníků, pak vyžaduje mj. zohlednění kostela coby symbolického prostoru, v němž se rituál odehrává.³⁴

Podněty převzaté ze sociologie prostoru přinesly do studií o rituálech novou dynamiku, významně rozšířily okruh tázání a umožnily lepší uchopení jednotlivých rovin dobového myšlení. Zmiňované texty ukazují, že v rámci historicko-antropologické analýzy rituálu je možné věnovat pozornost různým aspektům: struktuře rituálu, jejímu významu, stejně jako významu jednotlivých rituálních fází; prostorům rituálu a jejich symbolickým významům; artefaktům (obrazy, sochy, insignie, různé formy reprezentací); ve všech případech je dobré brát ohled také na materiální dimenzi prostorů a artefaktů (velikost, světlo, vůně, zvuky), což nabízí možnost přemýšlet o emocionálním rozměru akce. Nakonec lze samozřejmě zvažovat i celkový „symbolický“ význam rituálu, jeho poslání a sdělení v kontextu sociální struktury, politické kultury, konfesijních poměrů atd. Pod úhlem pohledu těchto možností analýzy bude nyní upřena pozornost na práce českých a polských historiků.

Rituály v české (a polské) historiografii

Medievisté – jakkoli omezení pramennými možnostmi – věnovali rituálům systematictější pozornost než specialisté na raný novověk. Ti se pak při zkoumání rituálů koncentrovali převážně na období 16. a 17. století. Ohromné množství materiálu referujícího o městských procesích či náboženských obřadech 18. století – rituálníky a procesní synopse církevních řádů a náboženských konfraternit, narativní prameny, úřední korespondence a akta, účetní záznamy atd. – tak prozatím zůstalo využito jen minimálně, navzdory značnému interpretačnímu potenciálu.

Historiografie se zabývala širokým spektrem rituálů a ceremonií: panovníckých či dvorských (korunovace, slavnostní vjezdy, rituály politického smiřování,

33 SUSANNE RAU, *Räume der Stadt. Eine Geschichte Lyons 1300–1800*, Frankfurt am Main-New York 2014.

34 ANDREAS ODENTHAL, „Rituelle Erfahrung“ im Zeitalter der Konfessionalisierung? Zur Anwendung eines praktisch-theologischen Paradigmas auf die Liturgiegeschichte – ein Versuch, in: *Liturgisches Handeln als soziale Praxis. Kirchliche Rituale in der Frühen Neuzeit*, (edd.) Jan Brademann, Kristina Thies, Münster 2014, s. 89–107.

diplomatický ceremoniál), politicko-správních (uvedení do úřadů, obnovy městských rad), religiózních (náboženská procesí, korunování divotvorných obrazů). Ve skromnější míře se diskuse dotkla rovněž teoretických otázek. Je přitom zajímavé, že se tak nestalo v probíhajících, obecněji zaměřených debatách o (historické) antropologii. Ty se totiž o rituálech zmiňují jen zřídka a okrajově. Polská historiografie věnovala pozornost vlivu symbolické antropologie v postupném přesunu zájmu k významům a symbolickému světu, a to např. i ve vztahu k antropologii obrazu, ikonologii a otázkám obraznosti, metafor nebo percepce výtvarného umění. Uvažovalo se dále o podobnostech antropologického a historického zkoumání, o narativitě a literárním charakteru historiografických textů. A konečně také o pojmu kultura a o antropologickém rozměru historického poznání (historie jako věda o člověku, o lidském jednání, hodnotách, o kultuře), resp. o práci historika coby překladatele z jazyka jiné (minulé) kultury.³⁵ Ani ojedinělé, obecněji koncipované metodologické texty českých historiků nevěnovaly konceptu rituálu pozornost.³⁶

Chybějící obecnou debatu zčásti suplovaly specializovanější studie, týkající se především středověku. V české historiografii je reprezentují dvě zamyšlení Pavlína Rychterové, která v prvním z nich poukázala na historiky oblíbené odlišné pojmy rítus a rituál (v pojetí Roye Rappaporta) a v návaznosti na již zmiňovaného Philippa Buca upozornila na „ahistoričnost“ pokusů aplikovat moderní pojem rituálu – vytvořený na základě antropologicko-sociologického materiálu – na středověké prameny. Příležitostně pak zmínila častý problém aplikování různých teorií rituálu na konkrétní materiál, totiž absenci otázky po smyslu takové aplikace ve vztahu k možnosti dospět k novému poznání.³⁷ Rychterovou uváděná Rappaportova diferenciací odpovídá historiky častěji používanému rozlišování

35 WOJCIECH PIASEK, *Antropologizowanie historii. Studium metodologiczne twórczości Witolda Kuli*, Poznań 2004, s. 56–105; EWA DOMAŃSKA, *Mikrohistorie. Spotkania w międzywsiatach*, Poznań 2005, s. 68–81; ANDRZEJ RADOMSKI, *Historiografia a kultura współczesna*, Lublin 2006; LUDWIK STOMMA, *A jeśli było inaczej... Antropologia historii*, Poznań 2008; KRZYSZTOF PIĄTKOWSKI, *Mit – historia – pamięć. Kulturowe konteksty antropologii / etnologii*, Łódź 2011, s. 15–25, 114–128; TÝŽ, *Historia i antropologia*, Rocznik Antropologii Historii 1/2011, č. 1–2, s. 17–31.

36 ALENA ŠIMŮNKOVÁ, *Ke vztahu historiografie a antropologie. Perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*, Český lid 82/1995, č. 2, s. 99–111; ZDENĚK R. NEŠPOR, JÁN HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscetví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj 6/2004, č. 1, s. 61–81.

37 PAVLÍNA RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a jejich reflexe v medievis-tickém bádání*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku: problémy, názory, otázky, (edd.) Martin Wihoda, Demeter Malaťák, Brno 2006, s. 11–23.

pojmu rituál a ceremonie, v němž lze spatřovat snahu části německé historiografie aplikovat na studium rituálu formalizovaný pohled, jaký známe již z raného novověku („rituale“ a „caeremoniale“). V takovém rozlišení funguje rituál jako ustálený, opakovaný a transformativní akt, jenž označuje a přináší závažnější přeměnu či přechod, zatímco ceremonie je aktem potvrzujícím (konfirmativním), nemajícím transformativní funkci a spočívajícím v reprezentaci (performativním zobrazení) stávajícího řádu.³⁸ Valná většina českých a polských historiků se touto terminologickou diferenciací nezabývala, část z nich však na debatu německých historiků reagovala, a to souhlasně i s výhradami. Mimo jiné bylo upozorněno na to, že (dvorský) ceremoniál měl rovněž distinktivní, sociálně legitimizační roli.³⁹ Stále však zůstává otázkou, k čemu rozlišení na rituál a ceremonii poslouží v rámci historické interpretace. Jak podotkla Barbara Stollberg-Rilinger, předmoderním performativním aktům lze zpravidla přičíst transformativní i konfirmativní charakter zároveň, a tak je preciznější rozlišení mezi ritem/rituálem a ceremonií/ceremoniálem krajně obtížné.⁴⁰ To však neznamená, že by historiografie neměla zvažovat celkový význam analyzovaných akcí v dobové společnosti, kultuře. Musí dát totiž odpověď na otázku, jaká byla sociální a kulturní relevance konkrétního aktu, do jaké míry byl konstitutivním prvkem při proměně konkrétní situace, resp. oslavnou performancí, která zrcadlila aktuální stav věcí.

Jednu z možností, jak s výše uvedenou diferenciací naložit, zmínila v další, do jisté míry již bilanční úvaze opět P. Rychterová. Jednak konstatovala, že historikové často směšují termíny se zcela odlišnými významy (rituál, ceremonie, zvyklost nebo divadlo) a že by jim pomohlo spojovat pojem rituálu jen s některými typy jednání – sama navrhla následovat postup religionisty Axela Michaelse. Všimla si dále toho, že pro medievisty je přirozený funkcionalistický přístup k rituálu,

38 KARL LEYSER, *Ritual, Zeremonie und Gestik: das ottonische Reich, Frühmittelalterliche Studien* 27/1993, č. 1, s. 1–26; WERNER PARAVICINI, *Zeremoniell und Raum*, in: Týž (ed.), *Zeremoniell und Raum*. 4. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Sigmaringen 1997, s. 7–36; H. RUDOLPH, *Kontinuität und Dynamik*, s. 377–399; MARIAN FÜSSEL, *Fest – Symbol – Zeremoniell: Grundbegriffe zur Analyse höfischer Kultur in der Frühen Neuzeit*, in: *Soziale und ästhetische Praxis der höfischen Fest-Kultur im 16. und 17. Jahrhundert*, (edd.) Kirsten Dickhaut, Jörn Steigerwald, Birgit Wagner, Wiesbaden 2009, s. 31–53.

39 PAVEL KRÁL, *Rituál a ceremoniál: Na příkladu pobřežních slavností na šlechtických dvorech v raném novověku*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 51 (C 49)/2002, s. 71–72; ROSTISLAV SMÍŠEK, *Uberská korunovace Josefa I. jako prostředek symbolické komunikace*, *Český časopis historický* 112/2014, č. 4, s. 626–627; ROBERT ŠIMŮNEK, *Rituály, ceremoniály a symbolická komunikace v životě české středověké šlechty*, in: *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, (edd.) Martin Nodl, František Šmahel, Praha 2014, s. 271–272.

40 B. STOLLBERG-RILINGER, *Rituale*, s. 14–15.

jenž nicméně zpravidla nepřináší velkou míru nového poznání. Řešení spatřuje autorka v komparativním přístupu a systematické analýze rituálu, která by se koncentrovala na formy jednotlivých úkonů (komponent rituálu), a zohlednila také jazykovou, „řečovou“ stránku zkoumaného rituálu i jeho textového zpracování.⁴¹ Autorčin návrh, inspirovaný Austinovou teorií řečového aktu, která byla významně rozvinuta Stanley J. Tambiahem⁴² a v historiografii uplatněna třeba Quentinem Skinnerem, směřuje ke specifické analýze pramenů s cílem poznat svět středověkých autorů, jejich zápisů a performativní podstaty rituálů. Domnívám se, že takovou výzvu vyslyšel doposud pouze polský medievista Zbigniew Dalewski, ačkoli kritická přemýšlení o charakteru písemného zakotvení rituálů se objevila ve více studiích.

Je nepochybné, že antropologický přístup vyžaduje po historících mj. uvažovat o praxi čtení, psaní a zaznamenávání v konkrétní kultuře.⁴³ Proto může být překvapivým zjištěním, že pojednání o raněnovověkých rituálech kritickou analýzu pramenů většinou postrádají a historikové specializovaní na toto období doposud prokazovali ve své písemnosti příliš velkou míru důvěry.⁴⁴ Medievisté oproti tomu vsadili na systematictější přístup a charakteru pramenů věnovali značnou pozornost. Již zmíněný Zbigniew Dalewski se např. věnoval rozboru královských korunovačních řádů 15. století z hlediska průběhu korunovace a její liturgie, a sledoval rovněž vztahy mezi texty, jež o rituálech referují.⁴⁵ V monografii o královských rituálech středověkého Polska zkoumal způsoby

41 PAVLÍNA RYCHTEROVÁ, *Kam s ním? Rituál a ceremonie v medievistice*, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 427–432.

42 Stanley J. Tambiah rozlišoval tři typy řečových aktů zahrnutých v rituálu: performativní (ilokuční), který „něco dělá“, má moc proměňovat stav; idiomatický (referenční), jenž pouze nese informaci, něco popisuje; a perlokuční, jenž se vztahuje k důsledkům rituálu pro zúčastněné. STANLEY J. TAMBIAH, *Form and Meaning of Magical Acts*, in: *Modes of Thought: Essays on Thinking in Western and Non-Western Societies*, (edd.) Robin Horton, Ruth Finnegan, London 1973, s. 199–229; TÝŽ, *The Cosmological and Performative Significance of a Thai Cult of Healing through Meditation*, *Culture, Medicine, and Psychiatry* 1/1977, č. 1, s. 97–132; TÝŽ, *A Performative Approach to Ritual*, *Proceedings of the British Academy* 65/1979 [1981], s. 113–169; TÝŽ, *Culture, Thought, and Social Action. An Anthropological Perspective*, Cambridge 1985; TÝŽ, *Magic, Science, Religion, and the Scope of Rationality*, Cambridge 1990.

43 Na to české historiky upozornila již A. ŠIMŮNKOVÁ, *Ke vztahu historiografie*, s. 104–105.

44 P. MAŤA, *Nad knihou Václava Bůžka*, s. 126–127; TOMÁŠ MALÝ, *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury*, Praha 2019, s. 36. Čestnou výjimku představuje kniha Mladý Holé, v níž je zahrnuta důkladná reflexe pramenů 15. a 16. století: MLADA HOLÁ, *Holdovací cesty českých panovníků do Vratislavi v pozdním středověku a raném novověku (1437–1617)*, Praha 2012, s. 13–23.

45 ZBIGNIEW DALEWSKI, *Ceremonial koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku*, *Kwartalnik historyczny* 102/1995, č. 3–4, s. 37–59.

užití rituálu coby politického nástroje, a přitom významně reflektoval nejenom samotnou praxi, ale i otázku jejího zachycení v pramenech. Antropologická optika, resp. uvažování o různých typech rituálů, mu pomohla rozkrýt charakter zápisů v narativních pramenech a zároveň na základě srovnání odhalit paralely mezi referencemi o rituálech z různých pramenů a zemí. Dalewski ve výsledku oponuje postmodernistickému názoru, dle něhož popisy rituálů ve středověkých textech umožňují historikům poznat pouze literární praxi, nikoli praxi rituálu samotného. Na příkladu kroniky Galla Anonyma ukazuje, že narativní konstrukce byly silně ukotveny v realitě, již popisovaly. Celkově tedy nabízí kompromis mezi dvěma protichůdnými koncepty v medievistice: Bucovým odmítáním a Althofovým přijetím spolehlivosti dochovaných textů.⁴⁶

Pozornost, již Dalewski věnoval pramenům, jejich vzájemným vztahům, relevanci a způsobu, jakým rituál zachycují, není v medievistice ojedinělá a představuje inspirativní linii výzkumu. Česká historiografie si všímala jak forem zaznamenávání rituálů v pramenech či vztahů různých textových rovin, tak i toho, jak bylo s texty nakládáno nebo proč se v nich některé rituály vůbec nevyskytují.⁴⁷ Jak už bylo uvedeno výše, Bucovo odmítnutí pojmu rituál ve vztahu k raně středověkým pramenům narazilo na nesouhlas, jeho poznámky jsou nicméně důležité ve dvou ohledech. Jednak tím, že upozorňují na práci medievistů se specifickými texty, jež je třeba vnímat jako produkt textové kultury (textuality) středověku.⁴⁸ A dále tím, že tematizují vztah mezi psaným textem, ústní tradicí a performancí, tedy vztah, jenž se významně proměnil v kontextu mediální změny pozdního středověku a raného novověku. Písemné zaznamenání rituálu, nebo dokonce reakcí na něj, se v 17. a 18. století vlivem byrokratizace, rozšíření knihy nebo

46 ZBIGNIEW DALEWSKI, *Ritual and Politics: Writing the History of a Dynastic Conflict in Medieval Poland*, Leiden – Boston 2008.

47 FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie (1377–1378)*, Praha 2006, s. 260–271; JITKA KOMENDOVÁ, *Rituály a komunikace mezi kulturami ve středověké východní Evropě*, in: *Rituály, ceremonie a festivity*, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 137–146; ROBERT NOVOTNÝ, *Od veřejné prezentace k zlistinění, od rituálu k formalizaci. Úvahy nad proměnami nejstarší nobilitační praxe*, in: Jiří Brňovják a kol., *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, Ostrava 2009, s. 75–83; VÁCLAV ŽŮREK, *Předpis, literární dílo nebo pamětní záznam? Rukopisy Karlova korunovačního řádu v kontextu dochování*, in: *Moc a její symbolika*, (edd.) M. Nodl, A. Pleszczyński, s. 103–114; MARTIN NODL, *Karel IV. a rituály moci: Ordo ad coronandum regis a Maiestas Carolina*, in: *Moc a její symbolika*, s. 93–102; MARTIN NODL, *Královské svatby a rozvody*, in: *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 69–119.

48 PHILIPPE BUC, *The Monster and the Critics: A Ritual Reply*, *Early Medieval Europe* 15/2007, č. 4, s. 448.

dlouhé proměny vztahu mezi textem a obrazem zásadně odlišovalo od záznamu raně středověkého.

Při pohledu na konkrétní analýzy středověkých a raněnovověkých rituálů je patrné, že v nich vůdčí pozici zaujímá téma aktů panovnických. Z hlediska míry recepce antropologické teorie rituálu si zvláštní pozornost zasluhuje v našem prostoru průkopnický a metodologicky doposud ojedinělý text Aleksandra Gieysztor, jenž se při analýze polských středověkých korunovacích věnoval široce pojaté symbolice artefaktů, gest, výroků i prostoru. Všechny tyto aspekty dle něj spoluutvářely „koherentní systém komunikace“ a měly svou úlohu v korunovačním ceremoniale, neboť vyjadřovaly „jakousi syntézu mnoha vztahů, jež existovaly v komunitě“. Gieysztor pro tento účel zohlednil nejenom texty (popisy, „ordines“, předpisy ritu), ale i hmotné prameny, artefakty, objekty a obrazy.⁴⁹ Svým přístupem významně posunul možnosti poznání, jež nastavil Giesey, což bylo dáno mj. tím, že se nechal inspirovat antropologickými analýzami gest. Pod vlivem symbolické antropologie Clifforda Geertze a historickoantropologické literatury zpracoval téma královských rituálů – konkrétně „adventu“, podřízení se (odevzdání se, koření se) a pokání – také Zbigniew Dalewski.⁵⁰ Ve všech případech sledoval primárně politické významy a reprezentaci panovníkovy moci, rituály však pojímal nejenom jako nástroje utváření politické reality, ale i jako zrcadlo politických vztahů a situací. Věnoval pozornost prezentaci krále, uvažoval o liturgickém kontextu ve vztahu k pramenům a poukázal na podstatnou roli toho, jaké poselství rituálu bylo v konkrétních situacích předkládáno divákům, resp. čtenářům narativních pramenů.

Pozoruhodnou reflexi historickoantropologické i recentní antropologické literatury obsahuje monografie Dušana Zupky.⁵¹ Autor se v ní zabýval panovnickými a politickými rituály v Uhrách 11.–13. století, a to z perspektivy funkcionalistické teorie symbolické komunikace (především v podání G. Althoffa), která rituál coby symbolickou výpověď o kulturních kódech společnosti studuje jako nástroj politické moci. Záměr sledovat komponenty této komunikace – kód, protagonisty (odesílatel i příjemce), podmínky (místo a čas) a prostředky (rituály, gesta, slova, artefakty) – však nejenom vzhledem k chudší pramenné základně zůstal spíše deklarován. Písemné záznamy o korunovacích, královských „laudationes“, rituálech řešení konfliktů, „adventu“, a nakonec i o vybraných rituálech ve měs-

49 ALEKSANDER GIEYSZTOR, *Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland*, in: *Coronations*, (ed.) J. M. Bak, s. 152–164.

50 Z. DALEWSKI, *Ritual and Politics*.

51 DUŠAN ZUPKA, *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe (Arpádovské Uhorsko 1000–1301)*, Prešov 2011.

tech posloužily autorovi jako potvrzení již dříve vyřčených předpokladů o významu politických ceremonií středověku: odrážejí aktuální politickou situaci a jsou demonstrací královského majestátu. Ani tam, kde je symbolická rovina pojednávání aktů odvozována nikoli z recentní literatury, ale z pramenů – zejména v části o gestech projevovaných při rituálech smíření –, není výsledek překvapivý, neboť vychází z rozboru samotných aktů bez přihlédnutí k dobovému diskurzu o gestech a emocích: gesta proto vyjadřují přesně a pouze to, co lze předpokládat z písemných zmínek o průběhu rituálu.⁵² Výsledkem souhrnného pojednání o uherských rituálech a ceremoniích je tedy poznání, že měly stejný účel jako jinde v Evropě a že rituály jako takové jsou tedy univerzálním prostředkem středověké politické komunikace.

V případě dalších prací o panovnických rituálech není navázání na (historicko) antropologickou analýzu rituálu příliš patrné, často se zdá spíše sporným. Část této produkce lze však alespoň vztáhnout ke Gieseyho pojetí tohoto typu rituálu jako projevu „politické teologie“ či ideje královského majestátu. V 80. letech minulého století se k této perspektivě hlásil Michal Rožek, jenž pojednal o středověkém korunovačním ceremoniálu polských králů, a to v širším evropském kontextu. Na základě korunovačních řádů sledoval liturgické aspekty, detailně popsal jednotlivé fáze rituálu a pokoušel se rozlišit jeho sakrální a světské prvky. Rožek se – podobně jako Giesey – zajímal o osobu panovníka a jen málo uvažoval o možné reprezentaci ostatních aktérů (ačkoli zmiňuje princip precedence např. při popisu stolování na Wawelu). Korunovace jsou v jeho pojetí mocenským aktem a reprezentací osoby krále, což dosvědčují také pasáže věnované slavnostní výzdobě (obeliskům, triumfálním branám, emblémům) nebo oslavným tiskům.⁵³ Koncentrace na korunovace jako manifestaci moci panovníka charakterizuje rovněž knihu Benity Berning o českých korunovacích raného novověku. Jakkoli autorka odkazuje na německé bádání o symbolické komunikaci, ceremoniálu a rituálu, její práce je spíše rozbohem politicko-správních aspektů (politika, panství, moc) než pojednáním sociálněhistorickým (sociální struktura a řád) či kulturněantropologickým (symboly).⁵⁴ Obě uvedené práce mají společnou tendenci spatřovat v korunovacích odraz politického uspořádání, což platí rovněž pro text o českých korunovacích v 15. a 16. století, který do své monografie zařadil Zdeněk Vybíral. I v jeho případě slouží rituál k reprezentaci panovnické autority a odráží vztah mezi králem a politickou elitou. Výsledkem autorova snažení je

52 D. ZUPKA, *Rituály a symbolická komunikácia*, s. 88–94.

53 MICHAŁ ROŻEK, *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987.

54 BENITA BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“. *Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1743)*, Köln-Weimar-Wien 2008.

popis průběhu „typické“ korunovace – proto nejde o analýzu korunovace jako rituálu v konkrétním prostoru a čase – s ohledem na právně-politický kontext a symboliku (význam) ritu.⁵⁵

Objevné byly práce Jiřího Hrbka o korunovacích 17. a 18. století, které rovněž vycházely z pojetí rituálu jako součásti politické komunikace. Poněvadž autor nahlížel na korunovační rituál jako na projev královské, státní reprezentace, soustředil se na jeho politické konotace a na osobu panovníka. Pokud tedy pojednává o různých skupinách recipientů, pak hlavně s ohledem na to, jakou podobu měla panovnická reprezentace vůči nim. Hrbek provedl důkladnou analýzu, která hojně zohledňovala organizačně ekonomické záležitosti, ale také např. liturgické aspekty a otázku prostoru. Ukázala celou řadu souvislostí, mj. potridentské liturgie s pravidly dvorského divadla a se smyslovým působením na diváka.⁵⁶ Autorova navazující studie o panovnických rituálech, jejichž účelem bylo prezentovat paralelu mezi králem a Kristem – od korunovace, přes procesí a velikonoční liturgii až po obřadní mytí nohou chudým nebo uzdravování –, poukázala na zásadní christologický moment rituálů kolem habsburských králů raného novověku.⁵⁷ Hrbkův přístup do jisté míry připomíná starší kulturněhistorické texty, kladoucí důraz na hmotnou kulturu a slavnostní momenty v historických rituálech. V jeho analýze je výrazněji zohledněno organizační hledisko, zatímco rovina imaginace nebo rituálu jako kulturního projevu stojí v pozadí. Na druhé straně však Hrbek věnoval – v porovnání s jinými autory – mnohem systematictější pozornost symbolice a v české historiografii lze jeho práce považovat za nejvýraznější příklon ke způsobu analýzy, jakou realizoval Ralph Giesey.

Zcela otevřeně se ke Gieseyho inspiraci přihlásila Urszula Borkowska, která studovala dvorské ceremoniály, tedy korunovace, královské pohřby, svatby a křtiny, slavnostní vjezdy, lenní přísahy věrnosti nebo zasedání sněmu. A také je stejným způsobem jako Giesey interpretovala, totiž jako jeviště pro manifestaci královského majestátu a moci. Její analýza se hojně opírala o předpisy rituálu, z nichž autorka v souladu s Gieseyem vyzdvihovala, že korunovační ceremoniál byl nejenom rozloučením se starým králem, ale také součástí inaugurace panovníka nového. Upozornila rovněž na otázku sociálního statusu účastníků

55 ZDENĚK VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005, s. 39–119.

56 JIŘÍ HRBEK, *Rituál jazyka – jazyk rituálu. Příspěvek k politické komunikaci raného novověku na příkladu českých barokních korunovací*, Folia Historica Bohemica 22/2006, s. 211–250; TÝŽ, *České barokní korunovace*, Praha 2010.

57 JIŘÍ HRBEK, *Christomimésis. Habsburkové jako Kristovi následovníci v 17. a 18. století*, Český časopis historický 114/2016, č. 1, s. 32–61.

a poukázala na významy různých symbolů a symbolických gest, s ohledem na výpovědní hodnotu pramenů však zůstala spíše u premis a nepokračovala v analýze.⁵⁸ Stranou její pozornosti se ocitla otázka liturgie, prostoru, emocí, symboliky artefaktů i širšího významu rituálů coby sociálních a kulturních jevů. Přesto zůstává perspektiva, jež propojuje celé spektrum rituálů v rámci jedné analýzy, inspirativním počinem.

Obtížně zařaditelná kulturněhistorická analýza byla podniknuta na téma korunovace Karla VI. v roce 1723. V souladu s ostatními českými pracemi o korunovacích se pozornost autorů soustředila především na politické rozměry a kontexty slavnostních akcí, které byly vnímány jako prostředky panovnické reprezentace. Hlavním tématem se stala dynastická politika a její vtělení do slavnostních aktů, nahlížených primárně z perspektivy uměleckohistorické a hudebněvědní. Oslavné a obřadní momenty zde byly prezentovány hlavně prostřednictvím popisů, které navozují dojem ceremonií a slavností jako barvitých akcí, autoři sledovali také aspekty hmotné kultury oslav. Zcela výjimečná je důkladnost, s níž byla provedena analýza symbolů a poselství ve výtvarné výzdobě, v hudebních dílech atd.⁵⁹ Na korunovací autoři sice nenahlízejí jako na rituál, ale spíše jako na barokní slavnost a „gesamtkunstwerk“, čemuž odpovídají i odkazy na použitou literaturu, přesto je tato práce významným příspěvkem ke kulturní symbolice ve sledované epoše. V české historiografii jde o pozoruhodnou práci, která se bez využití rétoriky a konceptu rituálu velmi přesvědčivě vyjadřuje k otázce symbolické komunikace v raněnovověké společnosti.

Další studie o uherských a českých korunovacích v raném novověku byly založeny na popisu událostí a dění kolem nich. Autoři psali o stolování a etiketě, vybavení a rekvizitách, programech oslav a jejich organizaci. Ačkoli se častěji zmiňovala symbolická komunikace a (sociální nebo kulturní) reprezentace, jež se měly odrážet kupříkladu v projevech zemské, či dokonce „národně-státní“ identity, chyběla důkladnější argumentace, jež by byla založena na analýze jednotlivých symbolů. Výsledkem jsou dílčí konstatování o (a priori předpokládaném) významu konkrétních akcí a jejich fázi, avšak bez dalšího zamýšlení se nad tím, co příslušná symbolika znamená a jaký má vztah k tehdejší společnosti a kultuře. Souhrnně byly korunovace prohlášeny za výraz politické suverenity, některé části oslav pak za příležitost pro reprezentaci. Mimo zorné pole se ocitla otázka

58 URSZULA BORKOWSKA OSU, *Theatrum Ceremoniale at the Polish Court as a System of Social and Political Communication*, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, (edd.) Anna Adamska, Marco Mostert, Turnhout 2004, s. 431–450.

59 ŠTĚPÁN VÁCHA, IRENA VESELÁ, VÍT VLNAS, PETRA VOKÁČOVÁ, *Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha-Litomyšl 2009.

prostorů, v nichž se korunovace odehrávaly, jen málo povšimnuty zůstaly historické i antropologické studie o rituálech a absentovala pramenná kritika.⁶⁰

Co se týče studia korunovací a panovnických rituálů českého a polského středověku, musí se bohužel vyrovnávat s omezenou pramennou základnou, jež zpravidla neumožňuje provést důslednou analýzu symboliky, alespoň pokud by měla být založena pouze na referencích o rituálech. Čeští medievisté otevřeně přiznávají, že prameny vypovídají jen málo, nebo dokonce vůbec nic o rituální podobě sňatků a rozluk, o setkávání panovníků, o pořadí v průvodech, o průběhu obnov městských rad. To vše lze sledovat zpravidla jen v náznacích, ve střípcích kronikářských zpráv.⁶¹ Většina autorů tudíž rezignuje na ambici analyzovat symboliku rituálu a nabízí popis událostí, který je samozřejmě sám o sobě mimořádně náročný s ohledem na nutnost rekonstruovat příslušné akty z různých, často protichůdných narativních záznamů. Takto byl pojednán průběh rituálů a ceremonií (panovnických vjezdů, korunovací, pohřbů), jejich praktické náležitosti (finanční stránka, dary, materiální vybavení) nebo správní otázky (listiny, průběh procedur, podoba korunovačních řádů). I zde se pozornost badatelů koncentrovala na osobnost panovníka a jeho perspektivu v rituálu. Badatelé pátrali po „portrétu ideálního vladaře“ v dobové politické realitě nebo po symbolech panovnické moci uplatňované vůči dalším aktérům politiky.⁶² Hlavním znakem těchto studií je jejich deskriptivní charakter: popis událostí je následován kontextualizací „rituálu“ coby odrazu soudobé politické situace (nikoli však politiky jako fenoménu). Jak napsal výstižně jeden z autorů, cílem pojednání je „vytvoření plastického obrazu událostí“. Popis se navíc ne vždy dotýká samotného rituálu,

60 MICHAL BADA, *Korunovacia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko-politických a socio-kultúrnych vzťahov*, in: Mária Kohútová a kol., *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*, Trnava-Bratislava 2012, s. 33–50; R. SMÍŠEK, *Uberská korunovace*, s. 624–654; *Korunovacie a pohreby. Mocenské rituály a ceremonie v ranom novoveku*, (edd.) TÜNDE LENGYELOVÁ, GÉZA PÁLFFY, Budapest – Békéscsaba 2016; *Habsburkové 1526–1740: Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, (edd.) VÁCLAV BŮŽEK, ROSTISLAV SMÍŠEK, Praha 2017, s. 549–556.

61 MARTIN NODL, *Rituál rozvodu*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, (edd.) M. Wihoda, D. Malaták, s. 113–134; M. NODL, *Královské svatby a rozvody*, s. 70; VÁCLAV ŽŮREK, *Korunovace českých králů a královen*, in: Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 36–48; ANTONÍN KALOUS, *Rituály a ceremonie při setkávání panovníků. Případ Matyáše Hunyadiho (Korvína)*, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 123; KATEŘINA JÍŠOVÁ, *Rituály při volbách a ustavování městských rad v Praze ve druhé polovině 15. století*, in: Rituály, ceremonie a festivity, s. 214.

62 DEMETER MALATÁK, *Korunovace Vratislava II.*, *Časopis Matice moravské* 121/2002, č. 2, s. 267–286; ROBERT ŠIMŮNEK, *Karel IV. a páni z Rožmberka v 50. letech 14. století. Rituály moci a hledání modu vivendi*, *Husitský Tábor* 17/2012, s. 69–103.

ale spíše jeho příprav a okolností.⁶³ Kromě deskripce, jež výrazně převažuje nad analýzou rituálu, lze vysledovat také tendenci vyličit rituální akce jako „příběhy“ z oblasti politické komunikace nejvyšších vrstev společnosti. Sňatky, pohřby, přísahy, volby nebo polibky míru tak nabízejí historikům prostor pro vyprávění o životě mocných, o jejich reprezentaci, popřípadě o hmotné výbavě jako součásti této reprezentace.⁶⁴

Je zajímavé, že analýza jednotlivých fází rituálu – z hlediska jejich významu a symboliky v soudobé společnosti – nebyla často podniknuta ani tehdy, když se jednalo o téma ritů v liturgických předpisech. Symbolika jednotlivých liturgických úkonů pak byla odvozována nikoli z rozboru dobových textů, ale z obecněji koncipované literatury o kultuře středověku. Výsledkem tudíž není poznání významu konkrétního aktu v konkrétní situaci a prostoru.⁶⁵ Přesto se sluší uvést, že některé medievistické studie obsahují alespoň stručný vhled do symboliky ri-

- 63 FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.*, Český časopis historický 91/1993, s. 401–416; TÝŽ, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 107–214; MARTIN NODL, *Rituál královských svateb a zasnub*, in: Antropologické přístupy v historickém bádání, (edd.) M. Nodl, D. Tinková, s. 163–187; TOMÁŠ VELÍMSKÝ, *Rituál smíření a nejstarší svatováclavské legendy*, in: Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku, (edd.) Martin Nodl, Martin Wihoda, Brno 2008, s. 31–44; DUŠAN ZUPKA, *Rituály zmíření v zápasoch o uhorský trón v druhej polovici 11. storočia*, in: Rituál smíření, (edd.) M. Nodl, M. Wihoda, s. 57–70; ROBERT ANTONÍN, *Lenní institut a jeho funkce při smíření v diplomacii Václava II.*, in: Rituál smíření, s. 109–120; ANTONÍN KALOUS, *Papežský legát Marco Barbo, angelus pacis střední Evropy*, in: Rituál smíření, s. 159–171; TÝŽ, *Biskupské a legátské rituály a ceremonie*, in: Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 317–367; LENKA BOBKOVÁ, *Slavnostní vjezdy českých králů do Horní Lužice ve 14. a 15. století*, Historie – otázky – problémy 11/2019, č. 2, s. 11–28; TÁŽ, *Českému králi a koruně chceme zachovávat věrnost. Lenní a holdovací přísahy v zemích České koruny v pozdním středověku na příkladu Slezska a Horní Lužice*, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 51–63; STEPHAN FLEMMIG, *Die Entwicklung des polnischen Königskrönungszereemoniells im 14. Jahrhundert zwischen polnischer Tradition und europäischem Einfluss*, in: Rituály, ceremonie a festivity, s. 77–95; FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Korunovační rituály, ceremonie a festivity české stavovské monarchie 1471–1526*, in: Rituály, ceremonie a festivity, s. 147–170; VÁCLAV ŽŮREK, *Korunovace královny Žofie. Řád Karla IV. a jeho užití v praxi*, in: Rituály, ceremonie a festivity, s. 203–212; A. KALOUS, *Rituály a ceremonie*, s. 121–136; M. HOLÁ, *Holdovací cesty*.
- 64 M. NODL, *Rituál rozvodu*, s. 113–134; PETR KOPAL, *Státnost a rituály v Kosmově kronice*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, (edd.) M. Wihoda, D. Malaták, s. 155–195; M. NODL, *Královské svatby a rozvody*, s. 87–96; FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Poslední chvíle, pohřby a broby českých králů*, in: Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 123–197.
- 65 MONIKA SACZYŃSKA, *Rytuály kościelne związane z małżeństwem w Polsce późnego średniowiecza na podstawie pontyfikałów krakowskich z XV wieku.*, in: Manželství v pozdním středověku, (edd.) P. Kras, M. Nodl, s. 63–76; TÁŽ, *Poświęcenia ołtarza przenośnego*

tuálu či artefaktů v něm zahrnutých (královská koruna a meč, eucharistie, motiv vlka)⁶⁶ a že byl studován také samotný rituál a jeho instrumentalizace v kontextu politické, konfesijní, myšlenkové situace.⁶⁷

Některé odborné práce, jakkoli limitované prameny a zahrnující zpravidla výčet rituálů a ceremonií, obsahují zmínky nebo náznaky možné analýzy. Demeter Malaták poukázal na význam „řeči rituálu“ (liturgie, jednotlivé fáze obřadu, vyzvánění zvonů); Martin Čapský a Robert Šimůnek systematizovali rituály a slavnosti dle sociálních a kulturních prostředí jejich konání (např. dvorské, lokální, soukromé), a upozornili tak na skutečnost, že právě prostředí determinuje charakter a významy akcí; Václav Žůrek provedl rozbor slavnostního kázání při korunovací Karla IV. a pozornost věnoval také aktérům a publiku z hlediska sociální reprezentace (preláti, šlechta, měšťané); autoři studie o městských procesích uvažovali o těchto akcích jako o tmelu komunity i prostoru pro kompetitivní reprezentaci; Martin Čapský a Tomáš Borovský psali o symbolickém významu, o užívání a přivlastňování si prostorů města, např. při procesích, jež spoluutvářejí městskou topografii, zobrazují sociální hierarchii a jsou příležitostí k demonstraci pozice korporací; Stephan Flemmig uvažoval o krakovské katedrále a jejich přestavbách z pohledu ideje místa.⁶⁸

w piętnastowiecznych pontyfikalach krakowskich. Treść i symbolika rytuału, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 433–452.

- 66 DEMETER MALATÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, (edd.) M. Wihoda, D. Malaták, s. 47–66; PETR KOPAL, *Smíření Čechů se svatým Vojtěchem. Struktura jednoho obrazu v Kosmové kronice*, in: Rituál smíření, (edd.) M. Nodl, M. Wihoda, s. 45–55; V. ŽŮREK, *Korunovace českých králů*, s. 36–48; JAN HRDINA, ALEŠ MUDRA, MARCELA K. PERETT, *Re-use and Reinvent: The Function of Processions in Late Medieval and Early Modern Bohemia*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 7/2015, č. 2, s. 298 až 299.
- 67 ROBERT NOVOTNÝ, *Proměna rituálu. Šlechta v období dvojvěří*, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 238–246; PAVLÍNA CERMANOVÁ LIBICHOVÁ, *Funkce rituálu v apokalyptických textech husitského věku*, in: Rituály, ceremonie a festivity, s. 319 až 337; J. HRDINA, A. MUDRA, M. K. PERETT, *Re-use and Reinvent*, s. 289–312.
- 68 DEMETER MALATÁK, *Zikmund Lucemburský, koncil a husité. Jihlavská jednání v roce 1436*, in: Rituál smíření, (edd.) M. Nodl, M. Wihoda, s. 139–145; DALIBOR JANIŠ, *Smlouva o hlavu. Rituály sporu a smíření ve středověkém zemském právu*, in: Rituál smíření, s. 173–184; TOMÁŠ BOROVSÝ, *Svátky a slavnosti středověkého města*, in: Rituál smíření, s. 398–401; MARTIN ČAPSKÝ, *Splendor Silesiae. Rituály, ceremonie a festivity na dvorech slezských knížat*, in: Rituál smíření, s. 201–267; TÝŽ, *Král obklopený kacíři. Slavnosti na počest Ladislava Pohrobka ve Svídnici a ve Vratislavi*, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 66 až 67; R. ŠIMŮNEK, *Rituály*; V. ŽŮREK, *Korunovace českých králů*, s. 17–65; S. FLEMMIG, *Die Entwicklung*, s. 80–82; J. HRDINA, A. MUDRA, M. K. PERETT, *Re-use and Reinvent*, s. 308–309.

V kontextu naposledy zmiňované prostorové perspektivy jsou zvláště zajímavé studie týkající se architektury a uměleckých děl. Byť se zpravidla nevěnují problematice rituálu, ukazují na potřebu vztahovat jej k dispozici a vybavení prostoru, v němž se odehrává, ať už se jedná o radnice, nebo chrámy.⁶⁹ Zvláštní pozornost si v této souvislosti zaslouhuje studie Petra Uličného o slavnosti (inscenaci) návštěvy Božího hrobu ve svatojiřském klášteře kolem roku 1200. Uličný se totiž nezastavil u popisu slavnosti, ale rekonstruoval také její (namnoze hypotetické) umístění v prostoru kostela, k čemuž využil textovou analýzu předpisu „rituálu“. Aniž by odkazoval na antropologické nebo sociologické studie, aplikoval autor v podstatě tázání sociologie prostoru, a jeho analýza, v české historiografii ojedinělá, ukazuje, že nedostatečná pramenná základna nemusí být překážkou novému poznání.⁷⁰ Uličného inspirativní studie je oborově omezena perspektivou dějin umění, pokud by se k ní však přidala kulturněantropologická analýza obsahu a významu rituálu, bylo by možné dospět ke skutečně zajímavým výsledkům.

Metodicky obdivuhodného, široce pojatého zpracování se problematika rituálů dočkala v knize Františka Šmahela o korunovační cestě Karla IV. Šmahel uvažoval o rituálech a ceremoniích primárně z pohledu dějin každodennosti a hmotné kultury a věnoval se zajištění a výbavě koní, oděvům, císařským rezidencím (včetně topografie měst i paláců), slavnostním banketům, nádobí, jídlu, hudební produkci, darům a finančním nákladům. Jeho kniha nabízí bohatou dokumentaci a detailní vhled do všech oblastí, jež souvisely s císařskými vjezdy. Cenné jsou mj. zmínky o prostorech, v nichž se slavnosti odehrávaly, neboť prohlubují naše znalosti o kultuře oslav.⁷¹ Heuristicky náročná autorova rekonstrukce průběhu a řazení slavnostních průvodů v rámci královských vjezdů do měst zůstala v rovině detailnějšího popisu průběhu ceremonií a nepokračovala k analýze kulturních symbolů, myšlenkové struktury a symbolického světa sledované epochy. Představuje tak první zásadní krok případné historickoantropologické analýzy.⁷²

69 JAN ROYT, *Rituál a umělecká výzdoba radničních budov*, in: Rituály, ceremonie a festivity, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, s. 247–255; ROBERT ŠIMŮNEK, *Historikův virtuální svět. Interiér kostela jako typ reprezentativního prostoru v pozdně středověkých Čechách*, in: Rituály, ceremonie a festivity, s. 257–298.

70 PETR ULIČNÝ, *Prostor a rituál: Velikonoční slavnosti v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 4/2012, č. 1, s. 7–33.

71 F. ŠMAHEL, *Cesta Karla IV.*, zejm. s. 127–133 a 260–365.

72 Totéž platí pro studie o pohřbech českých králů a o rituálním řádu českokrumlovského procesí s ukazováním ostatků svatých z přelomu 14. a 15. století. V nich se autor věnoval primárně artefaktům a popisu zacházení s nimi, zatímco otázka jejich významu zůstala stranou jeho pozornosti. F. ŠMAHEL, *Poslední chvíle*; TÝŽ, *Ordo ostendendarum reliquiarum Crumlovii: Zkoumání pod drobnohledem*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 6/2014, č. 2, s. 187–234.

Z hlediska způsobu nahlížení na panovnické rituály odpovídá autorův přístup již vícekrát zmiňované francouzské „ceremoniální škole“: „adventus regis“ i „pompa funebris“ jsou proto v první řadě prezentací královského majestátu a společenského (politického) řádu.

Texty Františka Šmahela svým důrazem na otázku hmotné kultury reprezentují mj. badatelskou linii, jež má v české historiografii dlouhou tradici a silné postavení. V recentní české historiografii ji zosobňoval především Josef Petráň, jež napsal dějiny hmotné kultury z perspektivy etnografie. Ve svých textech se dotkl široké škály akcí – od dvorských ceremonií, přes venkovské slavnosti a magické obřady až po rituály přechodu –, které prezentoval prostřednictvím artefaktů a způsobů chování. Jako jeden z prvních v české historiografii věnoval pozornost (sakrálním) prostorům z hlediska jejich vybavení, uspořádání a liturgie. Ponechal hodně prostoru pro další analýzu symbolů různých rituálů a slavností, které mapoval spíše výčtově.⁷³ Jeho *Dějiny hmotné kultury* nabízejí ve vztahu k tématu rituálů a ceremonií v podstatě katalog, sumarizaci kulturních projevů, jež nicméně velmi pregnantně ukazují cestu k propojení artefaktů s jejich symbolickými významy. Tato linie zkoumání byla rozvinuta jednak ve studii o barokní zbožnosti, v níž se kromě přehledu základních náboženských rituálů objevují také pasáže věnované symbolice prostorů a vybraných artefaktů,⁷⁴ jednak v pracích o umírání a smrti raněnovověké šlechty. Pavel Král se v nich přihlásil ke kulturní antropologii, zejména k van Gennepově struktuře rituálu jako přechodu, svou pozornost však zaměřoval primárně na zkoumání životních cyklů a každodennosti smrti. Věnoval se širokému spektru praktik včetně pohřebních příprav, zasilání informací o úmrtí, smutečních oslav nebo průvodů. Analýza různých aspektů raněnovověké strategie umírání (pojímaného jako odlučování) jej vedla k interpretaci, v níž byla zdůrazněna reprezentace sociální hierarchie, rodu zemřelého a principu tzv. dobré smrti.⁷⁵

73 JOSEF PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury*, sv. II/1: Kultura každodenního života od 16. do 18. století, Praha 1995, s. 34–68, 79–116, 148–221; TÝŽ, *Dějiny hmotné kultury*, sv. II/2, Praha 1997, s. 615–713, 726–737.

74 JIŘÍ MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, zejm. s. 96–152.

75 PAVEL KRÁL, *Trauer und Ruhm. Trauerzüge böhmischer Aristokraten im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (= Opera historica 9), (edd.) Václav Bůžek, Dana Štefanová, České Budějovice 2001, s. 117–137; TÝŽ, *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a v první polovině 17. století*, in: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740) – (= Opera historica 10), (edd.) Václav

Obdobnou perspektivu využívaly práce o každodenním životě a reprezentaci raněnovověkých panovníků a šlechty z pera českých historiků, kteří z vybraných německojazyčných prací zaměřených na korunovace a dvorské ceremonie adaptovali pojetí rituálu jako prostředku symbolické komunikace. Autoři, odkazující zpočátku na práce Čeňka Zírta, Zikmunda Wintra a Josefa Petráně, nověji pak na německou historickou (nikoli antropologickou nebo sociologickou) literaturu k symbolické komunikaci, se věnovali panovníckým vjezdům do měst,⁷⁶ diplomatickému ceremoniale⁷⁷ i dalším festivitám, aktům nebo přechodovým rituálům.⁷⁸ Tyto texty přinášejí více či méně důkladný popis událostí a vyznačují se důrazem na otázky svátečního života s občasnými přesahy do oblasti hmotné kultury. Jen poměrně málo v nich byly reflektovány symboly rituálu (včetně artefaktů) v kontextu dobových představ a stranou pozornosti zůstalo také vymezení pojmu rituál, který pro samotnou analýzu zpravidla neměl větší význam. Výklad často skončil u výčtu aspektů slavnostního života lidí minulosti s připojením pokazu na skutečnost, že se jimi vyjadřuje sociální reprezentace.

Srovnatelná badatelská linie vychází z urbánní historiografie a z rozborů rituálů a festivit, které se odehrávaly v městském prostoru: obnovy městských rad, vjezdy panovníků nebo procesí. Přístup kladoucí do popředí perspektivu města a měšťanstva umožňuje spatřovat v těchto aktech média reprezentace městských elit a jejich vidění světa. Zdůrazňuje se potvrzování jednoty města a udržování stability sociálního řádu na straně jedné, i prostředky distinkce na straně druhé. Zvýšené pozornosti se těšily radnice coby středobody měšťanské reprezentace, ale také sakrální prostory, v nichž se sociální hierarchie a reprezentace viditelně projevovaly.⁷⁹ České studie na toto téma jsou prozatím nemnohé a platí pro ně

Bůžek, Pavel Král, České Budějovice 2003, s. 439–456; TÝŽ, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, zejm. s. 171–228.

- 76 JIRÍ HRBEK, *Panovnícké vjezdy do pražských měst v pobělohorské době (1620–1740)*, in: Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu, (edd.) Josef Hrdlička, Pavel Král, Rostislav Smíšek, Praha 2019, s. 32–47.
- 77 JIRÍ KUBEŠ, *Ceremoniál přijetí císařských vyslanců na dvoře anglických králů (1660–1740)*, in: Symbolické jednání v kultuře raného novověku, (edd.) J. Hrdlička, P. Král, R. Smíšek, s. 92–104.
- 78 JOSEF HRDLIČKA, *Rituál stolování na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (= Opera historica 7), (edd.) Václav Bůžek, Pavel Král, České Budějovice 1999, s. 619–653; VÁCLAV BŮŽEK, *Přípitek ve společnosti raného novověku*, in: Antropologické přístupy v historickém bádání, (edd.) M. Nodl, D. Tinková, s. 189–213; R. ŠIMŮNEK, *Rituály*, s. 271–313; PAVEL MAREK, *Vídeňská slavnost Řádu zlatého rouna z roku 1621 pohledem cestovního deníku Jeana Hervarta*, in: Symbolické jednání v kultuře raného novověku, (edd.) J. Hrdlička, P. Král, R. Smíšek, s. 79–91.
- 79 Z poslední doby OLGA KOZUBSKÁ-ANDRUSIV, *Urban Elites of Lviv: Emergence, Development, and Selfrepresentation*, in: Social and Political Elites in Eastern and Central Europe

stejná charakteristika jako pro výše uváděné texty o každodenním životě a reprezentaci panovníka a šlechty. Prostřednictvím zkoumání lokálních poměrů potvrzují postuláty již dříve publikované, teoretičtěji zaměřené historickoantropologické literatury, např. často citovaných prací Barbary Stollberg-Rilinger.⁸⁰

Velmi inspirativní texty na téma sociální reprezentace napsala v 80. a 90. letech minulého století Maria Bogucka, která se věnovala gestům vyskytujícím se v různých praktikách a rituálech (šlechtické společnosti) raného novověku: v pozdravech, chování u stolu, tanci, procesích, diplomatickém ceremoniálu. Svým výchozím tázáním se autorka významně – byť ne explicitně – přihlásila ke kulturní antropologii a sociologii praxe. Kromě jiného upozornila na podstatnou úlohu, jakou ritualizace ve veřejné i privátní sféře života raněnovověkých lidí hrála, a také na to, jak se v ní zrcadlila společenská hierarchie.⁸¹

Důležitou součástí výzkumu rituálů tvoří studie o liturgii. V české historiografii je jich bohužel velmi málo, pokud bude řeč o těch, jež se vztahují k historickoantropologické analýze rituálu. Jeden směr uvažování představují studie věnované „teologické“ perspektivě. Pavel Kolář tak zkoumal liturgickou strukturu eucharistického obřadu a slavnosti Božího těla v 16. století, provedl analýzu ritu v (evropských) liturgických souvislostech a vyjádřil se také k funkci liturgických knih.⁸² Nevěnoval se symbolice obřadu ani reprezentaci, jeho studie však na-

(15th–18th Centuries), (edd.) Cristian Luca, Laurentiu Rădvan, Alexandru Simon, London 2015, s. 35–63.

- 80 JOSEF KADEŘÁBEK, MAREK ĎURČANSKÝ, *Paměť raně novověkých měšťanů. Vytváření, předávání a proměny kolektivní paměti ve středoevropských královských městech protireformačního věku*, in: Jan Horský, Linda Hroníková, Marco Stella et al., *Natura et cultura I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*, Praha 2014, s. 209–220; JOSEF KADEŘÁBEK, MAREK ĎURČANSKÝ, *Radnice jako místo paměti i veřejný prostor ve středoevropských městech konce 16. a první polovině 17. století*, in: Radnice, rynek a tržiště. Místa setkávání, obchodu a reprezentace ve středověkých a raně novověkých městech (= *Documenta Pragensia Supplementa VIII*), (edd.) Kateřina Jišová, Jan Hrdina, Praha-Ústí nad Labem-Dolní Břežany 2017, s. 125–139; JOSEF KADEŘÁBEK, *Unity, Confession, Power. Symbolic Communication in the Town of Slansky in the 17th Century*, *Mesto a dejiny* 6/2017, č. 1, s. 6–16.
- 81 MARIA BOGUCA, *Gesture, Ritual, and Social Order in Sixteenth- to Eighteenth Century Poland*, in: *A Cultural History of Gesture. From Antiquity to the Present Day*, (edd.) Jan Bremmer, Herman Roodenburg, Cambridge 1991, s. 190–209; TÁŽ, *La geste dans la vie religieuse, familiale, sociale, publique et politique de la noblesse polonaise aux XVI, XVIIe et XVIIIe siècles*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 30/1983, č. 1, s. 4–19. Bogucka odkazuje mj. na studii o klečení ve středověké kultuře: Przemysław MROZOWSKI, *Kłęczenie w kulturze Zachodu średniowiecznego: gest ekspiacji-postarwa modlitewna*, *Kwartalnik Historyczny* 95/1988, č. 1, s. 37–60.
- 82 PAVEL KOLÁŘ, *Utraquist Liturgical Practice in the Later Sixteenth Century*, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, vol. 8, (edd.) Zdeněk V. David, David R. Holeton, Prague

bízejí zásadní poznatky k provedení historickoantropologické analýzy, která by zohlednila i vnější podobu rituálů a ceremonií, např. božítělových procesí v prostoru města a jejich roli jako sociálního a kulturního fenoménu. Obdobně jako Kolář postupovali Jan Zdichynec a Hedvika Kuchařová, kteří představili rituálníky z prostředí cisterciáckého řádu 17. a 18. století, a pojednali o jejich obsahu s ohledem na pohřební liturgii. Zůstali na úrovni popisu pohřebního rituálu, ten však uchopili v komparativním rámci, když zohlednili také situaci u premonstrátů a jezuitů.⁸³ Jiným směrem se vydal Zdeněk Orlita, jenž studoval liturgické a ceremoniální aktivity mariánských kongregací raného novověku, a to primárně z hlediska vnější, veřejné inscenace zbožné praxe. Věnoval se liturgickému vybavení bratrstev, teatralizaci (pegmata, scénické kulisy, fakule), emoční působnosti těchto aktivit a v neposlední řadě i jejich sociálnímu rozměru (procesí jako prostor pro reprezentaci řeholních společenství, městských korporací i sociální struktury).⁸⁴ Jen na okraji jeho pozornosti zůstala symbolika artefaktů nebo význam míst a prostorů. Orlita nebyl přímo inspirován antropologickými studiemi, jeho texty však odpovídají té tradici liturgických studií, jež má k historické antropologii velice blízko. To platí i o dalších studiích, které se týkají náboženských bratrstev, jejichž písemnosti mají v oblasti zkoumání liturgických obřadů i dalších veřejných a privátních rituálů značný badatelský potenciál.⁸⁵

Poněkud stranou zájmu historiografie stály korunovace divotvorných obrazů, jež byly častěji vnímány jako pole vyhrazené historii umění. Zásadní studii na-

2011, s. 223–234; TÝŽ, *The Canon missae in the Rule of Ecclesiastical Services of Tobiáš Závorka Lipenský and Its Source*, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, vol. 10, (edd.) Zdeněk V. David, David R. Holeton, Martin Dekarli, Philip Haberkern, Prague 2015, s. 225–258; TÝŽ, *The Feast of Corpus Christi and Its Changes in Late Utraquism*, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, vol. 11, (edd.) Zdeněk V. David, David R. Holeton, Martin Dekarli, Philip Haberkern, Prague 2018, s. 111–128.

83 JAN ZDICHYNEC, HEDVIKA KUCHAROVÁ, *Poznámky k pohřebním rituálům u cisterciáků v raném novověku ve srovnání s rituály premonstrátského řádu*, in: *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, (edd.) Martin Holý, Jiří Mikulec, Praha 2007, s. 209–228.

84 ZDENĚK ORLITA, *Postní a velikonoční období v praxi olomouckých jezuitských sodalit v druhé polovině 17. století*, *Časopis Matice moravské* 125/2006, č. 1, s. 53–76; TÝŽ, *Pohřební průvod mezi pietou a reprezentací. Tradice vyprovázání mrtvých v prostředí pobělohorských mariánských kongregací*, in: *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, (edd.) M. Holý, J. Mikulec, s. 187–208; TÝŽ, *Die Prozessionen in der Karwoche unter der Leitung von marianischen Kongregationen im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Kommunikation zwischen Kloster und Welt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, (edd.) Tomáš Černušák, Karl Kollermann, Irene Rabl, Praha–St. Pölten 2018, s. 255–278; TOMÁŠ MALÝ, VLADIMÍR MAŇAS, ZDENĚK ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*, Brno 2010, s. 288–322.

85 V české historiografii se této problematice nejvýznamněji dotkl JIŘÍ MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, s. 84–114; TÝŽ, *Náboženský život*, s. 162–179.

psal Andrzej Józef Baranowski,⁸⁶ jenž postupoval především z perspektivy kulturněhistorické a s využitím dochovaných slavnostních tisků nabídl důkladný popis korunovací, které se odehrály v Polsku v 18. století. V jeho práci nebylo využito přístupů historické antropologie ani rituálových studií, nicméně ve srovnání se staršími pokusy, např. s českou variantou této analýzy z pera Jana Royta,⁸⁷ lze vysledovat alespoň tendenci interpretovat zmíněné události v kontextu kulturněhistorických kategorií. Korunovace Madon se následně ukazují jako prostor pro reprezentaci magnátských rodin, a nikoli jako výlučně náboženské slavnosti. Tyto události, je-li řeč o období 17. a 18. století, každopádně nabízejí slušné interpretační možnosti, neboť se k nim dochovala rozsáhlá pramenná základna, umožňující vést výklad mj. směrem ke zmíněné symbolické antropologii i sociologii prostoru.⁸⁸

Výše uvedená sumarizace naznačuje, že čeští ani polští historikové a historičky doposud ve větší míře nevyužili jednoho z důležitých, „luhmannovských“ podnětů, na něž upozornil mj. v historiografii často citovaný text Barbary Stollberg-Rilinger. Totiž na skutečnost, že v předmoderní, systémově nediferencované epoše se právo, politika, náboženství i ekonomika prolínaly, a tudíž i zrcadlily v symbolické komunikaci společně. Při veřejných inscenacích proto docházelo k symbolickému rekonstruování celého společenského řádu, nikoli jen politického nebo náboženského (konfesijního). Konkrétněji vyjádřeno: při královském vjezdu do města se v rituálech i ceremoniálních aktech mohl odrážet nejenom politický majestát a vztah města k panovníkovi, ale také vnitřní dělení města, jeho sociální struktura a politické, náboženské, hospodářské a další role jednotlivých skupin.⁸⁹ Při proměně sociálních systémů – např. v první polovině 19. století – mohlo dojít k přeměně relevance jednotlivých oblastí (např. k ústupu náboženských rituálů z veřejného prostoru), anebo vůbec ke změně intenzity ritualizace veřejných aktů.

86 ANDRZEJ JÓZEF BARANOWSKI, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003.

87 JAN ROYT, *Obráz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999. Roytovu práci významně doplnila DANA VRABELOVÁ, *Imago gratiosa. Korunované Madony ve střední Evropě ve době baroka*, Sokolov 2013.

88 O to jsem se pokusil v pracích T. MALÝ, *Obrazy a rituál*; TÝŽ, *Civic Ritual, Space and Imagination: The Coronation of the Icon from Brno (1736)*, in: *Ritualizing the City. Collective Performances as Aspects of Urban Construction from Constantine to Mao*, (edd.) Ivan Foletti, Adrien Palladino, Roma 2017, s. 157–180.

89 BARBARA STOLLBERG-RILINGER, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Themen – Forschungsperspektiven*, Zeitschrift für historische Forschung 31/2004, č. 4, s. 522.

Jedním z charakteristických aspektů uvažování o rituálech je jeho determinovanost sociálněhistorickým modelem. Rituály jsou proto odrazem místa (šlechty) v sociální hierarchii, nebo, u královských rituálů, odrazem politické moci a symbolického místa krále v dané společnosti. Historikové kladou zjevně důraz na pozici toho, koho se rituál primárně týká, zatímco méně pozornosti, nebo žádnou, věnují kulturním významům a kategoriím, které zajímají antropology. S tím souvisí také skutečnost, že termíny „rituál“ či „ritualizovaný“ používané v názvech studií mají spíše příznakový charakter a neslouží k teoretické argumentaci ani k hledání nových historických poznatků. Rituál je pojímán jako ceremonie se symbolickým významem, přičemž historikové sledují roli této ceremonie zpravidla z perspektivy krále a jeho strategií.

Jak už bylo uvedeno, čeští historikové se hojně věnovali deskripci rituálu, méně už jeho analýze. V souhrnu tak publikace o rituálech nabízejí především vynikající materiál k dalšímu studiu. Pokud se badatelé dotkli otázky významu rituálu (popřípadě artefaktů v něm užitých), pak tento význam zpravidla nevyvozovali z vnitřní analýzy samotného rituálu, ale z předpokladů převzatých z dosavadní literatury. Konkrétněji vyjádřeno, stěžejní argument o významu ritualizovaných aktů, o jejich účinku a relevanci ve sledované době byl odvozován buď z apriorních postulátů – např. rituál korunovace zrcadlí královský majestát; anebo z již existujícího poznání vnějších politických a sociálních skutečností – vjezd panovníka do města nebo obnova městské rady odráží politickou moc platné autority, popřípadě korunovace obrazu Madony reflektuje koncept rakouské zbožnosti. Kontext rituálu či ceremonie se hledá spíše v bezprostřední historické realitě okamžiku, zpravidla v politické nebo sociální situaci v momentu, kdy se rituál odehrál (kupř. vzájemná pozice konkrétního krále a konkrétního města), než v kulturní situaci epochy (např. vztah krále a města z hlediska symbolického světa české společnosti pozdního středověku). Historikové jsou tedy velice konkrétní, precizní vzhledem k historické kontextualizaci. Při takovém postupu pak zřejmě analýzu rituálu nepotřebují, neboť postačí, když ritualizovaný akt využijí jako doklad již dříve zjištěného nebo tušeného. Výsledkem je potvrzení – zejména u tzv. panovnických rituálů moci –, že i v našem prostoru tento typ události v principu fungoval obdobně jako ve Francii, Anglii nebo Svaté říši římské.

Dále si lze všimnout toho, že čeští a polští badatelé častěji odkazují na teoretičtější zaměřené studie nebo jejich části, které nabízejí mj. obecnou definici rituálu (Althoff, Kantorowicz, Stollberg-Rilinger), než na konkrétní analýzy, což může vést spíše k recipování historickoantropologické rétoriky místo uplatnění konkrétních postupů v praxi. Je např. zajímavé, že čeští historikové necitovali takřka žádné z velkého množství studií k tématu královských korunovacích středověku

a raného novověku.⁹⁰ Občas se objevily odkazy na proslulou Kantorowiczovu práci *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology* (1957), nikoli však na neméně významné studie Gieseyho nebo Sarah Hanley. Jen zcela výjimečně byla využita literatura antropologická. Týkalo se to především textů Clifforda Geertze, jehož srozumitelný a badatelsky vstřícný způsob interpretace nabízí historikům vítané nástroje pro jejich vlastní analýzu.⁹¹ Prakticky bez povšimnutí – s výjimkou výše citované monografie Dušana Zupky – však zůstaly novější antropologické texty, např. Marshalla Sahlins nebo Catherine Bell, jež se významně vztahují k historii a přinášejí řadu podnětů k otázce vztahu rituálu a prostoru nebo emoci.⁹²

Pokud historikové (nejenom čeští, slovenští nebo polští) čtou antropologické práce, činí tak oborově zaměřeným pohledem a často si nevšímají podstatných rysů argumentace, specifických kontextů nebo průvodních jevů antropologické analýzy. Z toho plynou nejenom terminologické nejasnosti, ale také převažující nepřipravenost analyticky zužitkovat antropologickou perspektivu. Historikové zůstávají historiky v úzkém slova smyslu a nestávají se zároveň antropology, nepřekračují hranice oboru, což se projevuje mj. tím, že se věnují prakticky výhradně historickému kontextu – zpravidla politickému –, v němž se rituály odehrávají. Bádání je tak obohaceno o další – často nikoli nepodstatné – detaily z politického či společenského života předmoderní společnosti. To samozřejmě historiografii nijak nepoškozuje, ale ochuzuje ji o možnou inspiraci a posun výzkumného tázání i poznání. Tomáš Rataj napsal na adresu „geertzovských“ pokusů, jež by měly směřovat k pojetí kultury jako symbolického systému, že Geertz rozlišoval kulturu a kulturní (pro)jevy: na jedné straně stojí jevy (zvyky, tradice, praktiky, gesta, artefakty, podoby komunikace atd.), na straně druhé kultura coby soubor významů, které jsou kulturním jevům připisovány a přiznávány.⁹³ Uvědomění si této skutečnosti mj. znamená nekončit výklad u popisu kulturních (pro)jevů bez pokračující snahy o pochopení jejich významů.

Nalezení důvodu pro absenci nebo alespoň významné upozadění analytického přístupu v české historiografii o rituálech přesahuje možnosti této studie. Snad

90 Shrnul a systematizoval je J. M. BAK, *Introduction*, in: Týž (ed.), *Coronations*, s. 1–15.

91 RONALD G. WALTERS, *Signs of the Times: Clifford Geertz and Historians*, *Social Research* 47/1980, č. 3, s. 537–556.

92 MARSHALL SAHLINS, *Islands of History*, Chicago 1985; TÝŽ, *Apologies to Thucydides. Understanding History as Culture and Vice Versa*, Chicago-London 2004; CATHERINE BELL, *Ritual Theory, Ritual Practice*, New York 1992; TÁŽ, *Ritual: Perspectives and dimensions*. Širokou škálu podnětů nabízí kompendium *Theorizing Rituals: Issues, Topics, Approaches, Concepts*.

93 TOMÁŠ RATAJ, *Mezi Zibřtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin*, *Kuděj* 7/2005, č. 1–2, s. 153.

zde hrají roli povaha a rétorika dochovaných pramenů. Nechci samozřejmě tvrdit, že historikové jednoduše kopírují řeč historických písemností, avšak charakter vyjádření, která se v nich nabízejí, může mít vliv na způsob podání historické látky. Je např. zjevné, že historikové, kteří se věnovali „barokním“ korunovacím Madon, strukturovali své výklady ve shodě se slavnostními tisky, jež představovaly stěžejní a často jediný pramen k poznání těchto událostí. Obdobně mohou středověké kroniky coby zásadní pramen pro poznání tehdejších rituálů ovlivňovat to, jak medievisté líčí „příběhy“ královských korunovací, sňatků, pohřbů a dalších ceremonií.

Dost možná je důvodem výše zmíněného také odklon od dějin idejí a strukturalismu, které jsou v podstatě základem interpretace v pracích z oblasti kulturní antropologie: Geertz nebo Darnton konstruovali argumenty právě v tomto duchu, hledali prostřednictvím zhuštěného popisu nějakou základní myšlenkovou strukturu. Čeští (a možná i polští) historikové tento postup nemají v lásce a mnohem více chtějí popsat detaily a jejich souvislosti.

Možnosti inspirace

Mnohá z výše uváděných vyprávění – především ta o „symbolické komunikaci“ – vedou mj. k vytváření dojmu, že zejména ve společnosti raného novověku bylo v podstatě vše symbolickým jednáním. Jsme ale schopni uvažovat také o rituálech a jednání nesymbolickém? Byly by to dějiny každodennosti a materiální kultury ve smyslu praktického užívání artefaktů? Na to se nyní pokusím reagovat prostřednictvím výzvy k zohlednění prostorové dimenze rituálů.

Již dříve zmiňovaná Sabine Felbecker poukázala na příkladu procesí Božího těla na zásadní souvislost mezi symbolikou jednotlivých míst a prostorů, v nichž se akce odehrávaly na straně jedné, a významem prahových rituálů na straně druhé. Pozornost věnovala také sociální hranici v rámci využívání prostoru a doložila, že trasa procesí odrážela sociální a hierarchický potenciál určitého místa. A konečně upozornila na to, jak důležité je zvažovat nejenom symbolické, ale i praktické okolnosti rituálů (např. průchodnost ulic). Smysl pak všemu dává pohyb aktérů, který se podílí na utváření významů v rituálu, může vyjadřovat specifickou identitu, hodnoty komunity, dobové představy i slavnostní ráz okamžiku.⁹⁴ Felbecker přilehavě píše také o „symbolice viděného“, čímž rozumí významy

předmětů nesených nebo užívaných v rituálech, ať už se jednalo o obrazy, eucharistii, monstrance, relikvie, baldachýny, či insignie korporací.⁹⁵

Artefakty však není radno vnímat pouze z hlediska symboliky nebo reprezentace a ponechávat přitom stranou jejich materiální podstatu. Historikové umění např. vědí, že k důsledné interpretaci obrazů nestačí textová hermeneutika, která vede k poznání významů na základě dobových spisů (teologických, uměleckoteoretických a jiných), ale že je třeba uvažovat rovněž o „haptičnosti“ obrazů a jejich prostorové dimenzi, k nimž se vážou konkrétní funkce děl a reakce diváků.⁹⁶ Jak upozornil Wolfgang Reinhard, slabina hermeneutického přístupu – ať už v sociologické variantě Weberově nebo antropologické Geertzově – se projeví právě ve chvíli, kdy se pozornost badatele koncentruje pouze na systém symbolů a jejich významy, což vede k redukcionismu v poznávání historické skutečnosti. Svět není možné převádět výlučně na texty, neboť historická fakta nemají pouze jazykovou stránku. Reinhard vyjadřuje skepsi nad snahou spatřovat ve všech fenoménech minulosti určitou reprezentaci, imaginaci a symbolický svět, aniž by se zároveň bral zřetel na hmotnou kulturu. Z toho důvodu pléduje za celistvý přístup v historické antropologii, jež do centra pozornosti staví kategorii zvyklosti (Sitte) coby kulturně usměrňovaného jednání, u něhož se nabízí zkoumání jak hmotné, tak i symbolické roviny, stejně jako interakce mezi oběma.⁹⁷ Je to výzva k zohlednění praktického zacházení s historickými artefakty, ke sloučení kulturní antropologie a teorie praxe.

Nelze si nevsimnout, že stejným směrem uvažování se ubíral Josef Petráň, když srovnával dva póly zkoumání hmotné kultury: totiž ten, který dává přednost materiálnosti, „věčnosti“ předmětů a nezajímá se o jejich „znakovost“ (např. o rituální rozměr); a opačný, který naopak zdůrazňuje symbolickou roli hmotných artefaktů. Dle Petráně jde vždy o svízelný problém „vnitřní stránky každodennosti“.⁹⁸ A podobným způsobem přemýšlela také Ewa Domańska, která jako alternativu k pojetí historie ve smyslu reprezentací zvažovala prostorovou dimenzi historické skutečnosti. Neboli namísto sémiotického přístupu, teorie diskurzu a reprezentace, které se koncentrují na text a obsah, poukazovala na

95 S. FELBECKER, *Die Prozession*, s. 244–272.

96 CHLOË R. REDDAWAY, *Transformations in Persons and Paint: Visual Theology, Historical Images and the Modern Viewer*, Turnhout 2015, s. 19–24.

97 WOLFGANG REINHARD, *Die Anthropologische Wende der Geschichtswissenschaft*, in: Týž, *Geschichte als Anthropologie*, (edd.) Peter Burschel, Marie von Lüneburg, Köln-Weimar-Wien 2017, s. 169–192; TÝŽ, *Manchmal ist eine Pfeife wirklich nur eine Pfeife. Plädoyer für eine materialistische Anthropologie*, in: *Geschichte als Anthropologie*, (edd.) P. Burschel, M. von Lüneburg, s. 105–122.

98 J. PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury*, sv. II/1, s. 25–26.

materiální dimenzi stop minulosti. Upozornila přitom na skutečnost, že tento „obrat k věcem“, který v humanitních vědách nastal koncem 90. let, se rozvíjí ve směru „non-anthropocentric history“ či „post-human history“, jejímž specifíkem je nahlížení na dějiny nejenom z pozice člověka (humanistické pojetí), ale celkové reality bytí (člověk uprostřed organických i anorganických entit). Dnešní thing studies a new material culture studies se proto odklánějí od konstruktivismu a artefakty nevnímají jako pouhé zprávy nebo texty. Akcentují performativní potenciál věcí – věci nejenom existují samy o sobě, ale také „konají“ – a přiznávají jim potenciál utvářet realitu i to, jak tuto realitu vnímáme z vědeckého hlediska.⁹⁹

Ne náhodou poukazuje Domaňska na archeologické práce a v roce 1996 založený časopis *Journal of Material Culture*. V archeologii totiž již po nějakou dobu probíhá další fáze spatial turn. Takzvaná symbolická, dnes postprocesuální archeologie, jež vstřebala podněty z kulturní antropologie a geografie, zkoumá symbolický význam jak artefaktů, tak i prostoru, v němž se nacházely. Analýzu lze provést s ohledem na prostor přírodních podmínek (geologické a klimatické vlivy na uspořádání místa), prostor etnik a kulturních vlivů, sídelní prostor (struktura osídlení jako odraz přírodních podmínek i konkrétní kultury a společnosti), prostor ekonomický a samozřejmě symbolický, především ve vztahu k místům kultu.¹⁰⁰ Archeologové v této souvislosti upozorňují na stěžejní význam tzv. analýzy dostupnosti (site catchment analysis), která se koncentruje na polohu sídel vzhledem k jejich přístupnosti ke zdrojům surovin a výrobním a tržním centrům. Tato metoda, představená již v první polovině 19. století a znovu rozšířená geografem C. Vitem-Finzim a archeologem E. Higgeem v 70. letech století minulého, měla spolu s teorií ústředního místa (sleduje vztahy mezi základními ekonomickými faktory, tedy sídlištěm, zázemím a sídelní sítí) velký vliv na ustavení tzv. prostorové archeologie.¹⁰¹

Uvedená analýza dostupnosti nápadně připomíná další formy prostorových analýz, jež se rozvinuly v recentní archeologii a koncentrovaly se na vnitřní prostory, zejména středověkých a raněnovověkých hradů, královských paláců a církevních staveb. Jejich společným jmenovatelem byl zájem o možnosti a způsob

99 EWA DOMAŇSKA, *The Material Presence of the Past*, *History and Theory* 45/2006, č. 3, s. 337–348. V německé historiografii starších dějin se téma významně rozvíjí. Srov. sborník *Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, (edd.) SABINE VON HEUSINGER, SUSANNE WITTEKIND, Wien-Köln-Weimar 2019.

100 MARTIN KUNA, *Prostorová archeologie*, in: Týž a kol., *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody, cíle*, Praha 2004, s. 479–486.

101 M. KUNA, *Prostorová archeologie*, s. 468–469; MARTIN GOJDA, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Praha 2000, s. 81–82 a 89–91.

využití konkrétního prostoru ve vztahu k uspořádání sociálních vztahů. Takzvaná feature analysis, metoda vypracovaná architekty a kladoucí důraz na funkce jednotlivých prostorů (pokojů) na základě jejich uspořádání a vybavení, se v kombinaci s planning analysis, založenou na dokumentování vzájemných vztahů a funkcí jednotlivých pokojů a podlaží, přístupovou analýzou (access analysis) a prostorovou syntaxí (space syntax) ukázala velmi slibnou cestou k poznání sociální a prostorové praxe užívání historických staveb a jejich částí. Tento syntaktický přístup, spočívající ve sledování „hloubky“ prostorů, jejich prostupnosti a přístupnosti vzhledem k množství a intenzitě překážek, jež je dělí od prostorů ostatních nebo od místa pozorovatele, dává možnost uvažovat o dostupnosti pokojů určených králi a královně – třeba v kontextu dvorského ceremoniálu – a dotknout se tak otázky sociální hierarchie a soukromí.¹⁰² Uvedené metody v nedávné době doplnila tzv. analýza zorného pole (isovist, viewshed analysis), která se koncentruje na definování vizuálně dostupné oblasti konkrétního místa. Byla využita mj. při historicko-archeologických výzkumech středověkých kostelů, např. při hledání odpovědi na otázku vizuálního vztahu mezi lodí (kde se shromažďovali laici) a jejím vybavením (sochy, oltáře, kaple) v kontextu náboženských a sociálních praktik.¹⁰³ Takto se lze zabývat například tím, co bylo možné z konkrétního místa vidět, cítit a vnímat, a co naopak zůstávalo skryté, nedostupné nebo špatně viditelné.

Zmíněné metody předpokládají přímou spojitost prostorové organizace s organizací sociální, a tedy např. i to, že změny v prostupnosti místností v rámci budov vedou ke změnám v sociálním uspořádání. To vše představuje pro analýzu historických rituálů vynikající inspiraci, možnost ji významně rozšířit a posunout se k lepšímu pochopení toho, co se při různých akcích odehrávalo a jak bylo účastníky nahlíženo. V případě komplexních akcí typu korunovací nebo významných městských procesí se nabízejí dílčí rozborů vnitřních i vnějších prostor (chrámů, paláců, náměstí, prostranství před kostely či radnicemi), jejich uspořádání a využívání během rituálů. Lze uvažovat o přivlastňování si vybra-

102 GRAHAM FAIRCLOUGH, *Meaningful Constructions – Spatial and Functional Analysis of Medieval Buildings*, *Antiquity* 66/1992, č. 251, s. 348–366; JAMES R. MATHIEU, *New Methods on Old Castles: Generating New Ways of Seeing*, *Medieval Archaeology* 43/1999, č. 1, s. 115–142; AMANDA RICHARDSON, *Gender and Space in English Royal Palaces c. 1160–c. 1547: A Study in Access Analysis and Imagery*, *Medieval Archaeology* 47/2003, č. 1, s. 131–165.

103 KATE GILES, *Seeing and Believing: Visuality and Space in Pre-Modern England*, *World Archaeology* 39/2007, č. 1, s. 105–121. Ve vztahu k otázce pohrůbů byla otázka vztahu materiálnosti, prostoru a jednání zajímavě diskutována ve studii LEIGH SYMONDS, *Death as a Window to Life: Anthropological Approaches to Early Medieval Mortuary Ritual*, *Reviews in Anthropology* 38/2009, č. 1, s. 48–87.

ných míst konkrétními lidmi či skupinami osob, o konkurenci (např. městských korporací), o produkci nebo proměně významů připisovaných těmto místům. Jakoukoli z uváděných analýz lze kombinovat se zkoumáním imaginace, dobových představ a metafor vyjadřovaných samotnými uživateli prostoru. Archeologové, kteří se výše uvedenými metodami zabývali, se sice explicitně nehlásili k relativistické sociologii prostoru a odkazovali hlavně na archeologické a architektonické studie. Aplikovali nicméně obdobný přístup jako de Certeau nebo Löw, alespoň v tom smyslu, že jim šlo o prostor definovaný mj. skrze jeho „konzumenty“. V některých ohledech se této perspektivě blíží i historie umění a kulturní historie, např. při studiu šlechtických a panovnických rezidencí, ačkoli historikové se jen výjimečně dotýkají také prostorové hloubky a souvislosti s imaginací. V každém případě jde o metody velmi dobře využitelné a žádoucí při analýze rituálů. Kombinace archeologického a historického výzkumu se navíc zvláště v případě středověkých a raněnovověkých akcí nabízí. Důležitost archeologické inspirace spočívá kromě jiného v možnosti poměrně pevně uchopit dvě dimenze poznávání (hmotné) kultury, totiž v oblasti praktického užívání i v rovině symbolické. Archeologové tato dvě hlediska – praxeologické a kulturněantropologické – již dlouhou dobu zohledňují. A jak ukazují publikace, jež prezentují dochované hmotné artefakty i textové dokumenty k různým rituálům v historii, je taková analýza s ohledem na pramennou základnu možná.¹⁰⁴

Provedení takového úkolu je samozřejmě zásadně odvislé od kvality dochovaných pramenů – studium českého i polského středověku a větší části raného novověku bude v této oblasti limitováno – a předpokládá velice dobrou znalost prostoru, zejména pak prostoru města, kde se většina událostí zmiňovaných v této studii odehrávala. Historikové by měli využít metody historické sociální topografie a geografie, umožňující poznat vnitřní dělení města (stavební, funkcionální, sociální), vztahy mezi jeho jednotlivými částmi, úlohu centra nebo životní styl obyvatel.¹⁰⁵ Rekonstrukce městského prostoru ve smyslu topografického

104 *Royal Marriages of Princes and Princesses in Poland and Lithuania, c. 1500–1800. Companion Guide to the Exhibition*, (edd.) Almut Bues, Zbigniew Krysiwicz, Warsaw 2016.

105 DIETRICH DENECKE, *Stadtgeographie als geographische Gesamtdarstellung und komplexe geographische Analyse einer Stadt*, in: Týž, *Wege der Historischen Geographie und Kulturlandschaftsforschung. Ausgewählte Beiträge*, (edd.) Klaus Fehn, Anngret Simms, Stuttgart 2005, s. 132–151; Týž, *Soziale Strukturen im städtischen Raum: Entwicklung und Stand der sozialtopographischen Stadtgeschichtsforschung*, in: *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte. Beiträge eines Workshops am Institut für Geschichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg am 27. und 28. Januar 2000*, (edd.) Andreas Ranft, Monika Neugebauer-Wölk, Berlin 2005, s. 123–137. Na badatelské možnosti při využití moderních technologií mapování městského prostoru nedávno upozornili RICHARD RODGER,

lokalizování vybraných sociálních fenoménů představuje zásadní východisko navazujících analýz sociální, náboženské a jiné funkce jednotlivých míst a smyslu jejich užívání. Jakkoli se práce historických geografů týkají zpravidla jen praktické geografie a nevěnují pozornost symbolice města, jeho částí, paměti a reprezentaci, propojení jejich perspektivy s analýzou rituálů je nezbytné, nemá-li interpretace rituálu zůstat jen na povrchu zkoumaného problému.

Jednou z výzev budoucích studií bude tedy intenzivnější recepce podnětů relacionistické sociologie prostoru.¹⁰⁶ Jak ukázala studie Pavla Himla o sporu mezi německo- a českojazyčnými obyvateli města Český Krumlov v polovině 17. a první třetině 18. století, pozornost věnovaná prostorové situaci, symbolickému významu míst či přivlastňování si veřejného prostoru tvoří důležitou součást poznání problematiky vyjádření a budování skupinové identity v lokálním kontextu.¹⁰⁷ A to je samozřejmě stěžejní aspekt studia rituálů. Historikové, chtějí-li se interpretačně posunout dále, by se také měli odpoutat od referencí historických písemností, které o rituálech poskytují přímá svědectví – např. kronika, jež o nich vypráví –, a uvažovat o mezioborovém tázání, kupříkladu o možnostech interpretace uměleckohistorického nebo archeologického materiálu.

SUSANNE RAU, *Thinking Spatially: New Horizons for Urban History*, *Urban History* 47/2020, č. 3, s. 372–383.

106 Sociologické diskuse shrnul MARKUS SCHROER, *Räume, Orte, Grenzen. Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raums*, Frankfurt am Main 2006.

107 PAVEL HIML, *Die krumauer „Sprach-Passion“ von 1649–1653 und 1710–1720. Eine Studie zum Stellenwert von „Sprache“ und „Nation“ in der Frühen Neuzeit*, *Bohemia* 57/2017, č. 2, s. 273–321.